

The Impact of Inflation on Individual Religiosity: An Econometric Analysis of Religious Behavior Within the Framework of Islamic Economics in Iran

Sajjad Shahsavary*

Ph.D. Candidate in Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Alireza Pourfaraj

Professor and Faculty Member, Faculty of Economics and Administrative Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran.

Abstract

The present study quantitatively examined the conditional association between inflation and individual religiosity within the framework of Islamic economics, testing the hypothesis that economic instability erodes spiritual capital. Using survey data collected from 300 households in 2025 (1404 in the Iranian calendar), the study operationalized religiosity through a standardized instrument based on Glock and Stark's five-dimensional model. A probit model was estimated, while controlling for socioeconomic factors. The findings revealed a statistically significant negative association between inflation and religiosity: a one-percentage-point increase in inflation was associated with a 28.2% decrease in the predicted probability of religiosity, based on the marginal effect evaluated at the means. However, limited variation in inflation constrained causal identification. By contrast, education and income exhibited positive and statistically significant associations with religiosity. These findings can provide empirical support for the central premise of Islamic economics that macroeconomic instability may erode a community's intangible spiritual assets, implying that inflation control could be framed not only as an economic objective but also as a cultural and religious priority in public policy.

Introduction

Inflation, as a major macroeconomic phenomenon, has far-reaching implications for various aspects of individual and social life. Although its economic consequences have been extensively studied, its non-economic effects—particularly on religious beliefs, attitudes, and practices—remain relatively underexplored. This study sought to address this gap by examining the relationship between inflation and individual religiosity in Iran.

Within the framework of Islamic economics, inflation is viewed not merely as a fluctuation in the general price level but also as a phenomenon potentially associated with practices that contravene Islamic principles, including hoarding, extravagance, usury, and disruptions in the balance between supply and demand. From an Islamic perspective, inflation may undermine social justice, exacerbate socioeconomic inequalities, and weaken social capital, including trust and solidarity. Religiosity, in turn, is a multidimensional phenomenon that extends beyond individual beliefs and may also be shaped by objective socioeconomic circumstances and the broader environment.

Despite extensive scholarship on Islamic economics and the economics of religion, three important gaps remain. First, the theoretical understanding of how inflation may

* Corresponding Author: sajjadshahsavary@yahoo.com

How to Cite: Shahsavary, S. & Pourfaraj, A. (2026). The Impact of Inflation on Individual Religiosity: An Econometric Analysis of Religious Behavior Within the Framework of Islamic Economics in Iran. *Iranian Journal of Economic Research*, 31(106), 222-253

influence psychosocial outcomes, particularly religiosity, remains underdeveloped. Second, empirical research has focused primarily on income and broader economic shocks, with comparatively limited attention to inflation as a distinct explanatory factor. Third, empirical evidence on this relationship in the Iranian context remains scarce. To address these gaps, the present study aimed to examine the impact of inflation on individual religiosity within the framework of Islamic economics in Iran. Measuring religiosity along five dimensions, the study focused on its relationship with inflation, as the key independent variable, by drawing on micro-level survey data from Iran. The research questions are as follows: (1) Is inflation, as a macroeconomic indicator of economic instability, significantly and negatively associated with individual religiosity in Iran? And (2) through what mechanisms might inflation influence individual religiosity within the framework of Islamic economics?

Materials and Methods

This study adopted an explanatory research design to examine the direction and magnitude of the relationship between inflation and religiosity. The data was collected through a survey of 300 households in Tehran and Kashan in 2025 (1404 in the Iranian calendar). The initial sample size was 384, as calculated using Cochran's formula. However, due to practical limitations, 300 completed questionnaires were ultimately included in the analysis. Moreover, convenience sampling was used to recruit participants.

The dependent variable (i.e., religiosity) was measured using a standardized instrument based on Glock and Stark's five-dimensional model of religiosity. The instrument proved to be reliable, with a Cronbach's alpha coefficient of 0.87. The independent variable was the annual inflation rate in the province where each respondent resided, obtained from the Central Bank of Iran. The analysis controlled for income, education, occupation, age, and city of residence.

A probit model was employed for estimation, and marginal effects were calculated to facilitate the interpretation of the results. The study acknowledged that the cross-sectional nature of the data would limit causal identification. Accordingly, the findings were interpreted as conditional associations rather than definitive causal effects, with their interpretation informed by the relevant theoretical framework. The adequacy of the sample size was further assessed using the events-per-variable (EPV) criterion. With 150 events and six predictors, the EPV was 25, exceeding the commonly recommended minimum of 10.

Results and Discussion

The probit model results revealed a negative and statistically significant association between inflation and the probability of being religious (coefficient = -74.603 , $SE = 7.296$, $p < 0.001$). The marginal effects indicated that a one-percentage-point increase in inflation was associated with a 28.2% decrease in the predicted probability of being religious, evaluated at the mean values of the covariates. Education (marginal effect = 0.1096 , $p < 0.001$) and income (marginal effect = 0.0078 , $p = 0.058$) had positive associations with religiosity, while occupation, age, and city of residence were not statistically significant.

The model demonstrated a good fit (McFadden $R^2 = 0.409$, LR statistic = 163.111 , $p < 0.001$). Moreover, robustness checks using alternative specifications—including a logit model, a logarithmic inflation, outlier exclusion, and interaction terms—confirmed the stability of the main finding. The results were consistent with the literature on the economics of religion, particularly rational choice theory and the concept of religious capital.

Conclusion

The study concludes that inflation may undermine individual religiosity through both opportunity-cost and meaning-making mechanisms. The policy implications include recognizing the potential cultural and religious consequences of inflation when designing economic policies, developing targeted support packages, promoting moderation, and considering the broader non-economic consequences of economic policies. However, the study had limitations due its cross-sectional design, potential endogeneity, convenience sampling, and reliance on official inflation

rates rather than perceived inflation. Future research should employ panel data and measures of perceived inflation to better examine the relationship between inflation and religiosity.

Keywords: Inflation, Individual Religiosity, Economics of Religion, Islamic Economics, Probit Model

JEL Classification: Z12, E31, P46

تأثیر تورم بر دینداری فردی: تحلیل اقتصادسنجی رفتار دینی در ایران

دانشجوی دکتری رشته اقتصاد، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

سجاد شهسواری *

استاد اقتصاد، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

علیرضا پورفرج

چکیده

این پژوهش با رویکردی کمی، همبستگی شرطی میان تورم و دینداری فردی را در چارچوب اقتصاد اسلامی می‌کاود تا فرضیه اثرگذاری بی‌ثباتی اقتصادی بر سرمایه معنوی را بیازماید. بدین منظور، با تکیه بر داده‌های پیمایشی ۳۰۰ خانوار در سال ۱۴۰۴، دینداری به‌عنوان متغیر وابسته بر پایه مدل پنج‌بعدی گلاک و استارک (۱۹۶۵) و با ابزار استاندارد شجاعی‌زند (۱۳۸۴) عملیاتی شد و مدل اقتصادسنجی پروبیت با کنترل عوامل اجتماعی-اقتصادی برآورد گردید. یافته‌ها حاکی از رابطه‌ای منفی و معنادار میان تورم و دینداری است. افزایش یک واحد درصدی نرخ تورم با کاهش ۲۸/۲ درصدی احتمال پیش‌بینی‌شده دینداری (به‌عنوان اثر حاشیه‌ای در میانگین) همراه بود، هرچند تغییرپذیری اندک تورم در نمونه، شناسایی علی را محدود می‌سازد. در مقابل، تحصیلات و درآمد، اثر مثبت و معنادار داشتند. این یافته‌ها از فرضیه محوری اقتصاد اسلامی مبنی بر فرسایش دارایی‌های معنوی جامعه در نتیجه بی‌ثباتی کلان حمایت می‌کند و دلالت سیاسی آن، چارچوب‌بندی مهار تورم به‌عنوان اولوی فرهنگی-دینی در سیاست‌گذاری عمومی است.

کلیدواژه‌ها: تورم، دینداری فردی، اقتصاد دین، مدل پروبیت، اقتصاد اسلامی

طبقه‌بندی JEL: P46، E31، Z12

۱. مقدمه

تورم، به عنوان یکی از پدیده‌های کلان اقتصادی، همواره تأثیرات گسترده‌ای بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی بر جای گذاشته است. در ادبیات اقتصادی، تورم عمدتاً به عنوان افزایش مستمر و عمومی سطح قیمت‌ها تعریف می‌شود که منجر به کاهش قدرت خرید پول می‌گردد. اگرچه آثار اقتصادی تورم به کرات مورد مطالعه قرار گرفته است اما تأثیرات غیراقتصادی و به‌ویژه تأثیر آن بر نگرش‌ها، باورها و رفتارهای دینی افراد، حوزه‌ای است که کمتر به صورت نظام‌مند و کمی بدان پرداخته شده است. این پژوهش با تمرکز بر «تحلیل تأثیر تورم بر دینداری فردی در چارچوب اقتصاد اسلامی»، در پی پر کردن این خلأ پژوهشی است.

در پارادایم اقتصاد اسلامی، تورم صرفاً یک نوسان قیمتی تلقی نمی‌شود بلکه مغایر با احکام و مقررات دینی قلمداد می‌گردد که ریشه در عوامل اخلاقی- اجتماعی همچون احتکار، اسراف، ربا و اخلال در نظام عرضه و تقاضا دارد. از منظر اسلامی، تورم با مختل کردن عدالت اجتماعی و ایجاد شکاف طبقاتی، نه تنها آرامش اقتصادی جامعه را برهم می‌زند بلکه می‌تواند به سرمایه‌های اجتماعی از جمله اعتماد و همبستگی که از ارکان جامعه سالم در آموزه‌های اسلامی است، آسیب برساند. از سوی دیگر، دینداری به عنوان یک پدیده چندبعدی، منحصر به باورهای فردی نبوده و تحت تأثیر شرایط عینی و محیطی قرار می‌گیرد.

این پژوهش با الهام از مدل گلاک و استارک^۱ (۱۹۶۵)، دینداری را در ابعاد پنج‌گانه اعتقادی، مناسکی، تجربی، دانشی و پیامدی مورد سنجش قرار می‌دهد. با وجود گستردگی مطالعات در حوزه اقتصاد اسلامی و اقتصاد دین، سه شکاف محسوس در ادبیات موجود شناسایی می‌شود:

- نخست، در سطح نظری اقتصاد اسلامی، تمرکز عمدتاً بر احکام فقهی تورم بوده و مدل‌سازی نظری درباره چگونگی اثرگذاری آن بر متغیرهای روان‌شناختی- اجتماعی مانند دینداری، کمتر توسعه یافته است.
- دوم، در سطح تجربی اقتصاد دین، مطالعات بین‌المللی غالباً به بررسی اثر درآمد یا شوک‌های کلی اقتصادی پرداخته‌اند و اثر خاص و مستقیم تورم به عنوان یک متغیر کلان‌کلیدی، کمتر مورد سنجش کمی قرار گرفته است.
- سوم، در سطح سیاست‌گذاری ایران، فقدان شواهد تجربی بومی در این زمینه، تصمیم‌گیری‌های یکپارچه اقتصادی- فرهنگی را با چالش مواجه ساخته است.

این پژوهش درصدد است تا با تمرکز بر این شکاف‌های سه‌گانه، سهم خود را در غنای ادبیات ایفا نماید. سؤال محوری این مقاله آن است که آیا تورم (به عنوان یک شاخص کلان بی‌ثباتی اقتصادی) تأثیر معنادار و منفی بر سطح دینداری فردی در ایران دارد؟ برای پاسخ به این پرسش، این مطالعه با بهره‌گیری از یک رویکرد ترکیبی (کمی و کیفی) و با استفاده از داده‌های پیمایشی جمع‌آوری شده از ۳۰۰ خانوار در شهرهای تهران و کاشان در سال ۱۴۰۴، به تحلیل رابطه بین تورم و دینداری می‌پردازد. ابزار اصلی اندازه‌گیری، پرسشنامه‌ای مبتنی بر مقیاس لیکرت^۲ و اقتباس شده از «پرسشنامه سنجش دینداری در ایران» اثر شجاعی زند (۱۳۸۴) است.

1. Glock, C. & Stark, R.
2. Likert

نوآوری این پژوهش در چند محور قابل توجه است: نخست، تمرکز مستقیم و بی‌سابقه بر رابطه خاص تورم و دینداری در ادبیات داخلی و خارجی؛ دوم، تلفیق چارچوب نظری اقتصاد اسلامی با روش‌شناسی اقتصادسنجی (مدل پروبیت^۱) برای آزمون فرضیه‌ها و سوم، ارائه تحلیلی کمی از مکانیسم‌های روانی-معیشتی و جامعه‌شناختی-اعتباری که از طریق آنها تورم می‌تواند بر دینداری اثر بگذارد. یافته‌های این مطالعه می‌تواند نقشه راهی ارزشمند برای سیاست‌گذاران اقتصادی و فرهنگی در جهت طراحی برنامه‌های جامع که همزمان به ثبات اقتصادی و تعالی معنوی جامعه می‌انديشند، فراهم آورد.

۲. چارچوب نظری و مفهومی پژوهش

ارتباط میان پدیده‌های اقتصادی کلان مانند تورم و مقوله‌های فرهنگی-اجتماعی چون دینداری، نیازمند یک چارچوب نظری منسجم و چندلایه است. این پژوهش، برای تبیین این رابطه پیچیده، دو مکتب فکری را به صورت تلفیقی به کار می‌گیرد: اقتصاد دین^۲ به عنوان چارچوبی تحلیلی-تجربی در علوم اجتماعی و اقتصاد اسلامی به عنوان یک نظام هنجاری و ارزشی. هدف این ترکیب نظری، عبور از تحلیل‌های تک‌بعدی و ارائه مدلی مفهومی است که هم توان تبیین مکانیسم‌های علی را دارد و هم پیامدهای هنجاری پدیده‌ها را در یک جامعه اسلامی می‌سنجد.

۲-۱. مفهوم‌پردازی، عملیاتی‌سازی و سنجش دینداری

اگرچه از نظر جامعه‌شناسی، تعیین مرزهای دین کار مشکلی است اما برای دین تعاریف گوناگونی شده است. مشکل بودن تعریف دین به چند دلیل می‌تواند باشد مانند مشکل بودن تمیز بین امور دینی و مذهبی با امور مشابه و دیگر به علت تنوع ادیان و متفاوت بودن ادعاهای آنها. برای دین تعاریف‌های حداقلی و حداکثری شده است (نوربخش، ۱۳۸۶). به صورت کلی، دین مجموعه‌ای از برنامه‌های عملی هماهنگ با نوعی جهان‌بینی است که انسان برای رسیدن به سعادت خود، آن را وضع می‌کند و یا از دیگران می‌پذیرد (طباطبائی، ۱۳۷۸). امروزه با رشد و فناوری علوم دین‌پژوهی، افزایش متخصصان این حوزه و سهولت دسترسی به مقالات و مکتوبات، تعداد قابل جست‌وجو و تحقیق برای تعاریف دین به صدها عدد نیز می‌رسد (شجاعی زند، ۱۳۸۸). در آیات کریمه قرآن مجید و همچنین روایات صادره از معصومین (علیهم‌السلام)، گستره و ابعاد دینداری انعکاس کامل یافته است به گونه‌ای که می‌توان اشاره نمود گستره دینداری، همه قلمروهای حیات انسانی را دربر می‌گیرد. بدین روی، گستره دینداری را می‌توان در حوزه‌های ذیل مورد اشاره و تأمل قرار داد (وطن‌دوست، ۱۳۹۰): ۱. گستره نظری و اعتقادی ۲. گستره اخلاقی ۳. گستره اقتصادی ۴. گستره حقوقی ۵. گستره سیاسی.

دین متغیرهای اقتصادی را در دو بعد خرد (فردی) و کلان (اجتماعی) تحت تأثیر قرار می‌دهد (انصاری سامانی، ۱۳۹۳). در یک تقسیم‌بندی کلی، مطالعات اقتصادی که ارتباط اقتصاد و دین را بررسی می‌کنند به دو بخش مطالعات اقتصاد دینی^۳ و مطالعات اقتصاد دین^۴ تقسیم می‌شوند. اولی در پی تحلیل رفتارهای اقتصادی با توجه به

1. Probit
2. Economics of Religion
3. Religious Economics
4. Economics of Religion

زمینه‌های دینی و دومی به دنبال تحلیل اقتصادی موضوعات دینی است (گیلک حکیم آبادی، ۱۳۸۱). مطالعات اقتصادی دینی با مفروضات و عناصر دینی و به‌ویژه با گزاره‌های ارزشی مربوط به مذهب خاصی همراه است. در عوض مطالعات اقتصاد دین که حوزه فراگیرتری است، هر نوع تجزیه و تحلیل اقتصاد در مورد نقش اخلاقیات دینی، عقاید دینی و احکام دینی را دربر می‌گیرد. این مطالعات به جای گزاره‌های ارزشی، مشمول فرض‌ها و ابزارهای اقتصادی مانند عقلانیت، هزینه-فایده و مانند این هستند. در اقتصاد دینی دستورات اقتصادی که از مبانی الهیات، متافیزیک، کتب مقدس، کلام پیامبران، وحی و امثال آن به دست آمده مطرح بوده، از این رو با اقتصاد ارزشی شروع شده و با اقتصاد اثباتی برای بررسی گزاره‌های آزمون پذیر بیان شده در مذاهب ادامه می‌یابد. بررسی نظام‌ها، تئوری‌ها و شعبه‌هایی از اقتصاد متعارف که منتهی به تأیید، تصحیح یا نقد و رد بعضی از آن‌ها می‌شود در حوزه مطالعات دینی قرار می‌گیرد. در این حوزه ممکن است ادعا شود که اصول و مبانی دینی و نهادهای دینی بر رفتار اقتصادی مؤثر هستند. در عوض اقتصاد دین برای توضیح رفتارهای مذهبی از اصول و ابزارهای اقتصادی استفاده می‌کند. رفتار مذهبی به صورت عمده از دیدگاه انسان اقتصادی بحث می‌شود. ترجیحات، انتخاب اقتصادی، انتخاب عقلایی، تعادل بازار و مشابه آن در حوزه اقتصاد دین مورد بررسی قرار می‌گیرد (انصاری سامانی، ۱۳۹۳).

در چارچوب اقتصاد اسلامی، پدیده تورم^۱ صرفاً یک نوسان قیمتی محسوب نشده بلکه مغایر با احکام و مقررات دینی شناخته می‌شود که پیامدهای اجتماعی و اخلاقی گسترده‌ای به همراه دارد. از نگاه اسلام، ثبات اقتصادی یکی از ارکان جامعه سالم است و تورم با مختل کردن این ثبات، به کالبد اقتصاد و اجتماع آسیب می‌زند. اسلام ریشه‌های تورم را چند عامل کلیدی می‌داند و آنها را حرام اعلام کرده است: احتکار، اسراف و تبذیر، ربا و اخلاص در نظام عرضه و تقاضا. بنابراین تورم تنها یک مشکل اقتصادی نیست بلکه آرامش و عدالت اجتماعی را هدف قرار می‌دهد. بنابراین تورم بالا و مستمر در اقتصاد ایران به عنوان یک معضل ساختاری، دارای پیامدهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی گسترده‌ای است و برای کنترل تورم در کشور، سیاست‌گذاران باید سیاست‌های مناسب، به موقع و متناسب با ساختارهای اقتصادی را اتخاذ کنند (شاگری و باقرپوراسکویی، ۱۴۰۰).

۲-۲. تحلیل رابطه اقتصاد و دینداری در قانون اقتصاد دین

حوزه اقتصاد دین با به کارگیری ابزارهای تحلیلی علم اقتصاد متعارف، به مطالعه رفتارها، ترجیحات و نهادهای مذهبی می‌پردازد. هسته نظری این رویکرد، مفاهیمی چون انتخاب عقلایی، تخصیص منابع کمیاب (زمان، توجه، سرمایه مالی) و هزینه-فایده است. در این چارچوب، فعالیت دینی می‌تواند در حکم کالایی معنوی یا سرمایه‌ای هویت‌بخش تلقی شود که مصرف یا سرمایه‌گذاری در آن، مستلزم صرف منابع است. وقوع یک شوک اقتصادی منفی گسترده و پایدار مانند تورم مزمن، می‌تواند از دو مسیر متمایز اما مرتبط، این الگوی تخصیص منابع و ترجیحات را تحت تأثیر قرار دهد:

۱. اقتصاددانان تعاریف متفاوتی برای تورم ارائه کرده‌اند (ایری، ۱۳۹۴).

- مکانیسم اول: اثر جایگزینی منابع و فشار هزینه - فرصت (کانال روانی - معیشتی): این مکانیسم ریشه در نظریه مطلوبیت و محدودیت بودجه دارد. تورم با کاهش قدرت خرید خانوار و افزایش ناطمینانی نسبت به آینده، منابع قابل تصرف فرد (مالی، زمانی و شناختی) را به‌ناچار به سمت تأمین نیازهای اولیه و ضروری‌تر سوق می‌دهد. در این فرآیند، فعالیت‌های دینی که نیازمند سرمایه‌گذاری زمانی (مانند حضور در مراسم)، توجهی (مانند عبادت) و گاه مالی (مانند نذورات و مالیات‌های اسلامی) هستند، با افزایش هزینه - فرصت مواجه می‌شوند. فشار معیشتی، منابع را از حیطه امور معنوی به حیطه امور بقا منتقل می‌کند. این فشار صرفاً مالی نیست بلکه از افزایش اضطراب معیشتی^۱ حکایت دارد که با ایجاد استرس مداوم، سیستم عصبی را در حالت جنگ یا گریز قرار داده و ظرفیت روانی فرد برای پرداختن به امور غیر ضروری را شدیداً تحلیل می‌برد. این مکانیسم عمدتاً بر ابعاد عملی، مناسکی و رفتاری دینداری^۲ تأثیر می‌گذارد.
- مکانیسم دوم: اثر مشروعیت‌زدایی از نهادهای معنا ساز (کانال جامعه‌شناختی - اعتباری): این مکانیسم فراتر از محاسبات فردی رفته و به نقش دین به‌عنوان یک نهاد اجتماعی معنابخش می‌پردازد. تورم مزمن و بی‌ثبات، به‌ویژه وقتی ناشی از ناکارآمدی‌ها یا فساد ساختاری ادراک شود، می‌تواند اعتماد عمومی به کارآمدی کلیت نظام‌های اجتماعی (از جمله نهاد دین) را خدشه‌دار کند. اگر آموزه‌های دینی وعده عدالت، انصاف و نظم اخلاقی را داده باشند اما جامعه شاهد تشدید نابرابری و احساس بی‌عدالتی باشد، یک شکاف مشروعیتی پدید می‌آید. این شکاف می‌تواند به بحران معنابخشی منجر شود؛ بدین معنا که کارآمدی دین در تفسیر جهان و ارائه راه‌حل برای بحران پیش آمده، از سوی افراد زیر سؤال رود. در چنین شرایطی، دین ممکن است از مرکز زندگی اجتماعی به حاشیه رانده شود. این مکانیسم، بیشتر متوجه ابعاد اعتقادی، نگرشی و تجربی دینداری است.

۲-۳. اقتصاد دین به مثابه چارچوب اثباتی: نظریه انتخاب عقلایی در دین

اقتصاد دین چارچوبی توصیفی - تحلیلی ارائه می‌دهد که در آن فعالیت دینی با استفاده از اصول انتخاب عقلایی، هزینه - فرصت و تخصیص منابع کمیاب (زمان، درآمد، توجه) تبیین می‌شود (Iannaccone, 1998). براساس مدل تخصیص زمان، فرد زمان خود را میان کار در بازار، اوقات فراغت و فعالیت‌های دینی تقسیم می‌کند تا مطلوبیت خود را حداکثر سازد. تورم با کاهش دستمزد واقعی، فرد را ناگزیر به افزایش ساعات کار می‌کند که هزینه - فرصت مشارکت دینی را افزایش داده و زمان قابل تخصیص به مناسک را کاهش می‌دهد (Azzi & Ehrenberg, 1975). ازسوی دیگر، ایکاکن^۳ (۱۹۹۰) نشان داد که فعالیت دینی نوعی سرمایه‌گذاری در «سرمایه دینی» (دانش دینی، شبکه‌های اجتماعی، مهارت‌های مناسکی) است که مطلوبیت مشارکت‌های آینده را افزایش می‌دهد. تورم با کاهش منابع قابل تخصیص و افزایش ناطمینانی، فرآیند انباشت سرمایه دینی را مختل کرده و اثر منفی بلندمدتی بر دینداری بر جای می‌گذارد (McCleary & Barro, 2006). همچنین، از منظر نظریه کالای باشگاهی (Iannaccone, 1992)

1. Subsistence Anxiety

۲. ابعاد مختلف دینداری در ادامه مقاله تشریح و توضیح داده شده است.

3. Iannaccone, L.R.

1998 &)، دین کالایی است که عضویت در آن مستلزم پذیرش هزینه‌هایی (زمان، منابع مالی، محدودیت‌های هنجاری) است. تورم با کاهش درآمد واقعی، توانایی افراد را برای پرداخت این هزینه‌ها کاهش داده و به کاهش مشارکت دینی می‌انجامد.

در مجموع، چارچوب اثباتی اقتصاد دین، دو کانال اصلی برای اثر تورم بر دینداری پیش‌بینی می‌کند: (۱) کانال هزینه-فرصت (افزایش ساعات کار و کاهش زمان مناسک) و (۲) کانال سرمایه دینی (کاهش توانایی انباشت دانش و شبکه‌های دینی). این رویکرد اثباتی، مکمل تحلیل هنجاری اقتصاد اسلامی است و امکان آزمون تجربی فرضیه‌ها را بدون پیش‌فرض ارزشی فراهم می‌آورد. این پژوهش با تلفیق این چارچوب با مبانی هنجاری اقتصاد اسلامی، مدل مفهومی خود را بنا نهاده است.

۲-۴. واکاوی رابطه تورم و دینداری در پرتو «اقتصاد اسلامی» به‌مثابه یک نظام هنجاری

درحالی‌که اقتصاد دین یک چارچوب توصیفی-تحلیلی^۱ ارائه می‌دهد، اقتصاد اسلامی^۲ عمدتاً یک چارچوب هنجاری-ارزشی^۳ است که به «آنچه باید باشد» می‌پردازد. اقتصاد اسلامی نه تنها یک علم تجربی بلکه دانشی تلقی می‌شود که می‌کوشد فعالیت‌های اقتصادی را براساس اصول و ارزش‌های اسلامی (مستخرج از قرآن و سنت) سامان دهد. در این منظومه فکری، تورم یک پدیده صرفاً فنی نیست بلکه نشانه‌ای از یک نابسامانی اخلاقی-اجتماعی تلقی می‌شود. ریشه‌یابی تورم در این چارچوب، آن را به رفتارهای ناپسندی مانند ربا (بهره‌گیری ناعادلانه از پول)، احتکار (ایجاد کمبود مصنوعی و ناکارایی بازار)، اسراف و اخلال در مکانیسم‌های عادلانه عرضه و تقاضا مرتبط می‌داند. این نگرش کل‌نگر، امکان تفسیری غنی‌تر و بومی‌تر از دو مکانیسم پیشین را فراهم می‌سازد:

بسط مکانیسم اول: تورم به‌مثابه مُغَلِّقِ قلب و مانع عبادت. در انسان‌شناسی اسلامی، دنیا محل آزمایش و عمل است اما می‌تواند به حجاب اکبر تبدیل شود اگر تمام توجه فرد را به خود معطوف کند. تورم با ایجاد یک اضطراب معیشتی دائمی، دقیقاً چنین شرایطی را ایجاد می‌کند. قلب که در مبانی اسلامی محل ایمان و شناخت خداوند دانسته شده است، مشغول حل مسائل مادی می‌گردد. این حالت، مصداق عینی اشتغال قلب و مانعی بزرگ برای ذکر، تفکر و عبادت-ارکان اصلی حیات دینی-می‌شود که نتیجه آن، کاهش فرصت، آرامش درونی و حوصله لازم برای پرداختن به امور معنوی است. بنابراین، تورم از مجرای ایجاد غفلت (فراموشی خداوند به‌دلیل اشتغال به دنیا)، پیش‌نیازهای روانی ابعاد عملی دینداری را تضعیف می‌کند.

بسط مکانیسم دوم: تورم به‌مثابه نقض عدالت و ایجاد تناقض در تصویر خداوند عادل. عدالت اقتصادی^۴ به‌عنوان مهم‌ترین هدف نظام اقتصادی اسلام شناخته می‌شود. تورم، به‌ویژه وقتی ناشی از عوامل اخلاقی مذکور باشد، به‌شکلی کاملاً ناعادلانه عمل می‌کند زیرا همچون مالیاتی نامرئی و پس‌گرا، قدرت خرید قشرهای کم‌درآمد را کاهش داده و شکاف طبقاتی را عمیق می‌کند. این پدیده در تضاد آشکار با آرمان عدالت توزیعی اسلام است.

1. Positive Economics
2. Islamic Economics
3. Normative Economics
4. Economic Justice

هنگامی که مؤمنان در جامعه‌ای با هویت اسلامی، شاهد تداوم چنین بی‌عدالتی ساختاری باشند، یک تناقض شناختی عمیق تجربه می‌کنند: تناقض بین تصویر آرمانی یک نظام عادلانه مبتنی بر دین و واقعیت تجربه‌شده. این وضعیت می‌تواند نه تنها به زوال مشروعیت نهادهای مرتبط بیانجامد بلکه در سطحی بنیادی‌تر، به خللی در تصور از ذات عدل الهی منجر شود. در نتیجه، التزام درونی فرد به باورهای دینی ممکن است سست گردد.

جدول ۱. مقایسه چارچوب‌های تحلیلی اقتصاد دین و اقتصاد اسلامی

مؤلفه تحلیلی	رویکرد اقتصاد دین	رویکرد اقتصاد اسلامی	ترکیب نظری در مدل پژوهش حاضر
مبنای فلسفی	انتخاب عقلایی فرد؛ دین به‌مثابه کالای عمومی / خصوصی	وحی و شریعت؛ دین به‌مثابه نظام جامع هدایت	فرد عاقل در بافت نهادها و ارزش‌های جامعه اسلامی
علت تورم	شکست بازار، سیاست‌های پولی / مالی نادرست	فساد اخلاقی - اجتماعی: ربا، احتکار، اسراف	پدیده‌ای کلان با ریشه‌ها و پیامدهای اخلاقی
مکانیسم اثر بر دینداری	۱. جایگزینی منابع (هزینه - فرصت) ۲. مشروعیت‌زدایی (شکاف نهادی)	۱. ایجاد غفلت (اشتغال قلب) ۲. نقض عدالت (تناقض شناختی)	کانال روانی - معیشتی و کانال جامعه‌شناختی - اعتباری.
سطح تحلیل غالب	خرد (انتخاب فرد) و میانی (نهادها)	کلان (نظام اقتصادی) و خرد (تکلیف فرد)	تعامل سطوح خرد و کلان
نقش محقق	توصیف و تبیین آنچه هست	استخراج و توصیه آنچه باید باشد	تبیین علل وضع موجود با ارجاع به آثار هنجاری آن

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۲-۵. ترکیب نظری و ارائه مدل مفهومی یکپارچه

براساس تحلیل فوق، مدل مفهومی این پژوهش که در نمودار ۱ ترسیم شده است، تورم را به‌عنوان یک شوک کلان اقتصادی در نظر می‌گیرد که در بافت یک جامعه با ادعاهای ارزشی اسلامی عمل می‌کند. این مدل دو مسیر واسطه‌ای اصلی را پیش‌بینی می‌کند:

۱. مسیر روانی - معیشتی:

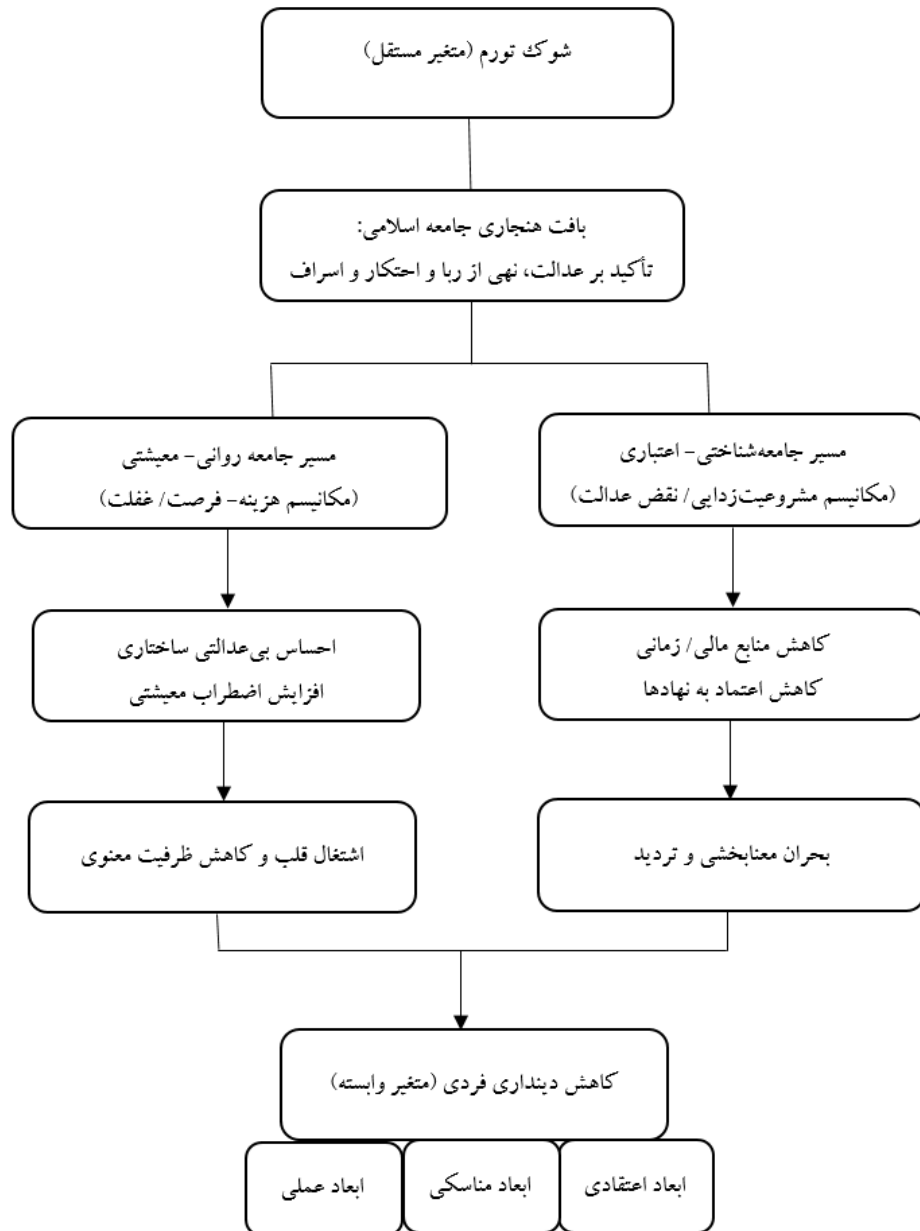
تورم ← کاهش درآمد واقعی و افزایش نااطمینانی ← تشدید اضطراب معیشتی و کاهش منابع / فرصت ← اشتغال قلب و غفلت ← تضعیف ابعاد عملی و مناسکی دینداری

۲. مسیر جامعه‌شناختی - اعتباری:

تورم (به‌ویژه با ریشه‌های اخلاقی) ← تشدید نابرابری و احساس بی‌عدالتی ← کاهش مشروعیت نهادهای دینی و بحران معنابخشی ← تضعیف ابعاد اعتقادی و نگرشی دینداری

خروجی نهایی این دو مسیر که می‌توانند هم‌افزایی نیز داشته باشند، کاهش کلی سطح دینداری فردی است.

نمودار ۱. مدل مفهومی تأثیر تورم بر دینداری فردی در چارچوب تلفیقی اقتصاد دین و اقتصاد اسلامی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بر مبنای این چارچوب نظری تلفیقی، فرضیه اصلی تحقیق عبارت است از اینکه تورم، تأثیر منفی و معناداری بر سطح دینداری فردی دارد و فرضیه فرعی نیز به صورت زیر صورت‌بندی می‌گردد: تورم، از طریق دو مکانیسم روانی- معیشتی و جامعه‌شناختی- اعتباری، تأثیر منفی و معناداری بر سطوح دینداری فردی دارد. شدت این رابطه در بافت یک جامعه با ارزش‌های اسلامی به دلیل تناقض ذاتی تورم با آرمان‌های عدالت و اخلاق اقتصادی، تشدید

می‌شود. این چارچوب با ارائه یک مدل علی چندسطحی، پاسخی ساختاریافته به نقدهای وارده است و با پیوند منطقی ادبیات اقتصاد دین با مبانی بومی اقتصاد اسلامی، بنیان نظری مستحکمی برای آزمون تجربی فراهم می‌آورد.

۶-۲. تحول مفهوم دینداری: از تک‌بعدی‌گرایی به الگوهای چندبعدی

در نیمه اول قرن بیستم، رویکردهای جامعه‌شناختی کلاسیک عموماً دین را به مثابه یک نهاد اجتماعی یکپارچه می‌دیدند و سنجش آن عمدتاً بر شاخص‌های عینی و رفتاری ساده‌ای مانند حضور در مراسم مذهبی یا عضویت رسمی در یک کلیسا استوار بود. این نگرش «تک‌بعدی» به تدریج با این انتقاد مواجه شد که نمی‌تواند طیف گسترده تجارب، باورها و کارکردهای دین در زندگی فردی و اجتماعی را پوشش دهد. انقلاب مفهومی در این حوزه با کار گلاک و استارک در دهه ۱۹۶۰ میلادی رخ داد. آن‌ها استدلال کردند که دینداری یک سازه واحد نیست بلکه متشکل از ابعاد متمایز اما مرتبط است. مدل اولیه آن‌ها پنج بعد را معرفی کرد که همچنان پرکاربردترین چارچوب در پژوهش‌های تجربی است:

- (۱) بعد اعتقادی^۱: باورها و گزاره‌های دینی که فرد می‌پذیرد.
- (۲) بعد مناسکی^۲: میزان مشارکت در اعمال و مناسک دینی جمعی و فردی.
- (۳) بعد تجربی^۳: احساسات، عواطف و تجارب مستقیم فرد از رابطه با امر مقدس.
- (۴) بعد دانشی^۴: میزان اطلاعات و دانش فرد درباره متون، تاریخ و آموزه‌های دینی خود.
- (۵) بعد پیامدی^۵: تأثیر باورها و تعهدات دینی بر کنش‌ها، اخلاق و رفتارهای روزمره فرد در عرصه‌های مختلف زندگی.

۷-۲. عملیاتی‌سازی دینداری در پژوهش حاضر: تلفیق چارچوب نظری جهانی و ابزار بومی

این پژوهش، دینداری را به عنوان یک سازه ترکیبی و چندبعدی تعریف می‌کند که منعکس‌کننده موقعیت فرد در یک شبکه از باورها، اعمال، تجارب و پیامدهای ناشی از التزام به یک دین است. برای عبور از سطح انتزاعی این تعریف به یک سنجه کمی، گام‌های زیر برداشته شد:

- انتخاب چارچوب ابعادی: با الهام از مدل پرنفوذ گلاک و استارک (۱۹۶۵)، پنج بعد اعتقادی، مناسکی، تجربی، دانشی و پیامدی به عنوان چارچوب نظری مبنا انتخاب شدند. این انتخاب، پژوهش را در جریان اصلی مطالعات بین‌المللی اقتصاد دین قرار می‌دهد و امکان مقایسه ضمنی را فراهم می‌کند.
- انتخاب ابزار سنجش (مقیاس): با این حال، پذیرش صرف این چارچوب بدون توجه به بافت فرهنگی - دینی خاص جامعه ایران (با اکثریت شیعه) می‌تواند به «قوم‌مداری روش‌شناختی» بیانجامد. بنابراین، برای

1. Ideological
2. Ritualistic
3. Experiential
4. Intellectual
5. Consequential

دستیابی به روایی محتوایی اسلامی و ایرانی بالا، این پژوهش از «پرسشنامه سنجش دینداری در ایران» اثر شجاعی زند (۱۳۸۴) استفاده کرده است.

– نحوه اجرا و نمره گذاری: پرسشنامه مورد استفاده، فرم کوتاه شده و استاندارد این مقیاس است که براساس مقیاس لیکرت (از کاملاً موافق=۵ تا کاملاً مخالف=۱) پاسخ دهی می شود. نمره هر بعد از مجموع گویه های مربوطه و نمره کل دینداری از مجموع نمرات همه ابعاد به دست می آید. برای نیازهای تحلیلی مدل پروبیت در این پژوهش، این نمره پیوسته کل، به یک متغیر دوجویی (دودویی) تبدیل شد. افرادی که نمره کل آن ها از میانه توزیع نمرات در نمونه بالاتر بود، در طبقه «دیندار» (کد ۱) و مابقی در طبقه «کم دین تر» (کد ۰) قرار گرفتند. این روش مبتنی بر توزیع داده های خود نمونه، از قضاوت ذهنی پژوهشگر جلوگیری می کند.

۳. پیشینه پژوهش

مرور نظام مند ادبیات پژوهش، نقشی اساسی در صورت بندی مسئله علمی و شناسایی شکاف های موجود ایفا می کند. در این بخش، مطالعات مرتبط با حوزه اقتصاد و دین در سه جریان اصلی طبقه بندی و تحلیل می شوند: (۱) مبانی نظری اقتصاد دین و مکانیسم های اثر گذاری متغیرهای اقتصادی بر دینداری (۲) پژوهش های تجربی بین المللی درباره رابطه شرایط اقتصادی و رفتار دینی و (۳) مطالعات انجام شده در ایران با تأکید بر اقتصاد اسلامی و پیوند آن با دینداری. هدف این دسته بندی، نمایاندن سیر تطور ادبیات، تضادها، کاستی ها و در نهایت، تعیین دقیق محل شکاف پژوهش است.

۳-۱. مطالعات داخلی

نویسنده/ سال	عنوان (موضوع)	روش تحقیق	یافته های اصلی
بابایی و همکاران (۱۴۰۲)	تأثیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی بر دینداری؛ فراتحلیل	فراتحلیل	رابطه مثبت و معنادار میان پایگاه اقتصادی- اجتماعی و دینداری در دو دهه اخیر ایران
امرابی (۱۴۰۰)	رابطه متقابل دین و اقتصاد از دیدگاه فقهی	توصیفی	تأکید بر شش اصل ضروری توسعه در اسلام و اثبات تمایز از اقتصاد سرمایه داری و سوسیالیستی
وصالی و همکاران (۱۴۰۰)	دینداری و توفیق اقتصادی؛ تحلیل کیفی در بین توانگران تهرانی	تحلیل مضمون؛ مصاحبه عمیق	دینداران نوعی عقلانیت خیراندیش و قبض و امساک اختیاری را در کنش اقتصادی نشان می دهند.
افراسیابی و بهارلویی (۱۳۹۹)	پیامدهای تورم در زندگی روزمره جوانان طبقه پایین	نظریه زمینه ای؛ مصاحبه نیمه ساختاریافته	تورم باعث احساس ابهام، بی هنجاری و بحران انگیزه در جوانان می شود.
فتوره بنایی (۱۳۹۷)	اقتصاد و اهمیت آن از دیدگاه اسلام	توصیفی	مروری بر مبانی نظری اقتصاد و اهمیت آن از دیدگاه اسلام

نویسنده/ سال	عنوان (موضوع)	روش تحقیق	یافته‌های اصلی
فراهانی فرد (۱۳۹۶)	کارکرد اقتصادی دین اسلام؛ توزیع ثروت و درآمد	تحلیلی - توصیفی	توزیع درآمد و ثروت در اسلام در سه سطح (پیش، پس و بازتوزیع) مبتنی بر کار و تلاش و نیاز است.
قائم‌اصل و لویی (۱۳۹۶)	ارزیابی تأثیر نرخ تورم و بیکاری بر مخارج مذهبی	داده‌های تابلویی استانی (۲۸ استان)	تورم و بیکاری تأثیر منفی و معنادار بر مخارج مذهبی دارند.
پورفرج و همکاران (۱۳۹۴)	دینداری و رفتار اقتصادی؛ روش‌شناسی اقتصاد آزمایشگاهی برای مطالعه انسان اقتصادی اسلام	فرا تحلیل	دینداری اشخاص در کنار سایر ویژگی‌های فردی بر رفتار اقتصادی تأثیر دارد.
انصاری سامانی (۱۳۹۳)	ارتباط دینداری با رفتار اقتصادی - کاربردی از اقتصاد آزمایشگاهی	فرا تحلیل و آزمایشگاهی	معرفی اصول آزمایش‌های اقتصادی متناسب با تحقیقات دین و اقتصاد
وطن‌دوست (۱۳۹۰)	دینداری مطلوب، مفهوم، گستره و ابعاد آن از منظر قرآن و سنت	تحلیلی - استنادی	گستره دینداری شامل حوزه‌های اعتقادی، اخلاقی، اقتصادی، حقوقی و سیاسی است.
فراهانی فرد (۱۳۸۹)	کارکرد اقتصادی دین اسلام؛ مطالعه موردی: تولید	تحلیلی - توصیفی	دین با هدایت و جهت دادن رفتارهای اقتصادی مسلمانان در عرصه‌های مختلف تولید، توزیع و مصرف، به دنبال سعادت انسان است.
یوسفی (۱۳۸۶)	دین و علوم اجتماعی: روش ترکیب برای کشف آموزه‌های اقتصادی اسلام	تحلیلی - توصیفی	روش استنباط آموزه‌های اقتصادی اسلام با تکیه بر مبانی معرفت‌شناسی فقهی اسلام ارائه می‌شود.
هادوی‌نیا (۱۳۸۶)	علم و دین در پرتو روش تفسیر موضوعی - علمی قرآن کریم (کاربرد آن در اقتصاد)	تحلیلی - توصیفی	روش تفسیر موضوعی برون‌گرای شهید صدر با تکیه بر مبانی تفسیری قرآن ارائه می‌شود.
نوربخش (۱۳۸۶)	تحلیل جامعه‌شناختی از رابطه دین، فرهنگ با اقتصاد	تحلیلی	تأثیر دین بر متغیرهای اقتصادی در دو سطح خرد و کلان
شجاعی زند (۱۳۸۴)	مدلی برای سنجش دینداری در ایران	نظریه‌پردازی و اعتبارسنجی	ارائه مدل چندلایه دینداری مبتنی بر ابعاد وجودی انسان و وجوه دین؛ طراحی پرسشنامه بومی
موسویان (۱۳۸۱)	دین و اقتصاد	تحلیلی - توصیفی	بررسی رابطه منطقی دین با نظام‌های اجتماعی و اقتصادی؛ اثبات دیدگاه حق
گیلک حکیم‌آبادی (۱۳۸۱)	اقتصاد دینی و اقتصاد دین	تحلیلی - توصیفی	تمایزگذاری میان دو حوزه «اقتصاد دینی» (هنجاری) و «اقتصاد دین» (توصیفی)

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۳-۲. مطالعات خارجی

نویسنده / سال	عنوان (موضوع)	روش تحقیق	یافته‌های اصلی
Oluwaseun, et al. (2024)	Impact of inflation on curriculum implementation of Christian religious education in Nigerian schools	پیمایشی	تورم، هزینه منابع آموزشی دینی را افزایش و کیفیت آموزش دینی را کاهش داده است.
Misztal (2023)	Theological dimension of price and inflation	تحلیل الهیاتی- مفهومی	بررسی درک تورم و قیمت در الهیات مسیحی؛ تورم نه تنها پدیده اقتصادی بلکه دارای دلالت‌های الهیاتی است.
Silveus & Stoddard (2020)	Identifying the causal effect of income on religiosity using the earned income tax credit	داده‌های پانل؛ روش تفاوت در تفاوت‌ها	افزایش ۱۰۰۰ دلار درآمد سالانه، حضور در مراسم مذهبی را حدود یک بار در سال کاهش می‌دهد.
Seror (2018)	A theory on the evolution of religious norms and economic prohibition	مدلسازی نظری	ممنوعیت‌های اقتصادی دینی (مثل ربا) الگوی شغلی اقلیت‌ها را شکل می‌دهد. دوام این ممنوعیت‌ها به مشروعیت روحانیون وابسته است.
Blau (2017)	Religiosity and the volatility of stock prices: a cross-country analysis	تحلیل بین کشوری	دینداری بالاتر با نوسان کمتر قیمت سهام مرتبط است.
Kurt, et al. (2018)	Religious shoppers spend less money	داده‌های میدانی و آزمایشگاهی	ساکنان مناطق مذهبی‌تر، خریدهای برنامه‌ریزی نشده کمتری دارند؛ برجسته‌سازی هویت دینی این اثر را تشدید می‌کند.
Beckworth (n.d.)	The dynamic effect of economic shocks on religiosity: evidence from the seventh-day Adventist church	داده‌های سری زمانی کلیسا	شوکه‌های اقتصادی حدود یک سوم خطای پیش‌بینی دینداری را توضیح می‌دهند.
Buser (2015)	The effect of income on religiousness	رگرسیون ناپیوستگی (فازی)؛ داده‌های اکوادور	افزایش درآمد منجر به افزایش حضور در کلیسا و گرایش به کلیساهای انجیلی می‌شود.
Glock & Stark (1965)	Religion and society in tension	نظریه‌پردازی	ارائه مدل پنج بعدی دینداری (اعتقادی، مناسکی، تجربی، دانشی، پیامدی)
Iannaccone (1998)	Introduction to the economics of religion	مروری- نظری	کاربرد نظریه انتخاب عقلایی و تحلیل هزینه - فایده در تبیین رفتار دینی؛ دین به مثابه کالای عمومی/ خصوصی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر چهار نوآوری اساسی را به ادبیات موضوع عرضه می‌کند:

- نوآوری در انتخاب مسئله و متغیر مستقل: این مطالعه نخستین پژوهشی است که به‌طور خاص تأثیر مستقیم تورم (به‌عنوان یک متغیر کلان‌مزمین) را بر دینداری فردی با استفاده از داده‌های خرد و روش اقتصادسنجی می‌سنجد. بدین ترتیب، شکاف موجود در هر دو ادبیات داخلی و بین‌المللی را پر می‌کند.

۲) نوآوری در سنجش دینداری: برخلاف مطالعات پیشین که از شاخص‌های تک‌بعدی (مانند مخارج مذهبی) یا سنجه‌های غیربومی استفاده کرده‌اند، این پژوهش دینداری را به‌صورت چندبعدی و با بهره‌گیری از پرسشنامه بومی و روا شده شجاعی زند (۱۳۸۴) اندازه‌گیری می‌کند. این ابزار، هم‌پوشانی بیشتری با مؤلفه‌های دینداری در جامعه ایران و مبانی اسلامی دارد و روایی محتوایی آن از نظر متخصصان تأیید شده است.

۳) نوآوری در مدل‌سازی و تحلیل کمی: این مطالعه با به‌کارگیری مدل اقتصادسنجی پروبیت و محاسبه اثرات نهایی، برای نخستین بار اندازه اثر تورم بر احتمال دینداری را به‌صورت کمی و قابل تفسیر (۲۸/۲ درصد کاهش) برآورد می‌کند. استفاده از آزمون‌های تشخیصی همخطی، همسانی واریانس و تحلیل باقیمانده‌ها، اعتبار نتایج را تضمین می‌کند.

۴) نوآوری در چارچوب نظری و تفسیر یافته‌ها: پژوهش حاضر با تلفیق نظام‌مند نظریه‌های اقتصاد دین و مبانی اقتصاد اسلامی، یک چارچوب مفهومی تلفیقی شامل دو کانال «روانی - معیشتی» (با تکیه بر مفهوم غفلت و اشتغال قلب) و «جامعه‌شناختی - اعتباری» (با تکیه بر مفهوم عدالت و مشروعیت) ارائه می‌دهد. این چارچوب نه تنها امکان تفسیر عمیق‌تر یافته‌ها را در بافت جامعه ایران فراهم می‌کند بلکه الگویی نظری برای مطالعات آتی در حوزه اقتصاد دین در جوامع اسلامی به‌دست می‌دهد.

۴. روش‌شناسی پژوهش

۴-۱. نوع و ماهیت پژوهش

این مطالعه از نظر هدف، در زمره پژوهش‌های تبیینی قرار می‌گیرد زیرا در پی شناسایی میزان و جهت تأثیر یک متغیر کلان اقتصادی (تورم) بر یک پدیده رفتاری - نگرشی (دینداری) است. از نظر روش گردآوری داده‌ها، پژوهش حاضر از نوع پیمایشی محسوب می‌شود که داده‌های آن از طریق ابزار پرسشنامه در یک مقطع زمانی مشخص جمع‌آوری شده است. از حیث استنتاج، رویکرد پژوهش علی - همبستگی است؛ بدین معنا که با کنترل آماری متغیرهای مداخله‌گر، به آزمون رابطه علی مفروض بین تورم و دینداری پرداخته می‌شود. با این حال، به دلیل ماهیت مقطعی داده‌ها، استنتاج علی قطعی ممکن نیست و یافته‌ها عمدتاً دال بر همبستگی شرطی با پشتوانه نظری قوی هستند.

جامعه آماری این پژوهش شامل همه خانوارهای ساکن در شهرهای تهران و کاشان در سال ۱۴۰۴ است. دلیل انتخاب این دو شهر، تنوع فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی آن‌ها و امکان دسترسی به نمونه‌ای با ویژگی‌های متفاوت از نظر پایگاه اقتصادی و سبک زندگی است. حجم نمونه براساس فرمول کوکران^۱ برای جوامع نامحدود و با در نظر گرفتن حداکثر واریانس، ۳۸۴ نفر برآورد شد اما به دلیل محدودیت‌های اجرایی و حذف پرسشنامه‌های ناقص، در نهایت ۳۰۰ پرسشنامه کامل و قابل استفاده برای تحلیل نهایی مورد استفاده قرار گرفت. برای تعیین کفایت حجم

نمونه در مدل پروبیت، به جای فرمول‌های عمومی، از قاعده «تعداد رویداد به ازای هر متغیر»^۱ استفاده شده است. این قاعده که برای مدل‌های رگرسیونی با متغیر وابسته دوجبهی کاربرد دارد، بیان می‌کند که برای جلوگیری از بیش‌برازش مدل، به ازای هر متغیر مستقل، حداقل به ۱۰ تا ۲۰ رویداد نیاز است (Peduzzi, et al., 1996; Stoltzfus, 2011). با توجه به ۶ متغیر مستقل موجود در مدل و حدود ۱۵۰ پاسخ‌دهنده در طبقه «دیندار» (رویداد)، نسبت EPV در این پژوهش برابر با ۲۵ محاسبه می‌شود که به مراتب بیشتر از حداقل توصیه شده است. این امر نشان‌دهنده کفایت حجم نمونه برای برآورد قابل اطمینان مدل است. روش نمونه‌گیری به صورت نمونه‌گیری در دسترس انجام شد. بدین ترتیب که پرسشنامه‌ها با مراجعه به مناطق مختلف شهری و با کسب رضایت آگاهانه افراد، تکمیل گردید. اگرچه این روش تعمیم‌پذیری نتایج به کل جامعه را با احتیاط مواجه می‌سازد اما برای مطالعات اکتشافی و تبیینی با محدودیت منابع^۲، روشی پذیرفته شده است.

رابطه بین تورم و دینداری، ماهیتی پویا و بلندمدت دارد. دینداری به عنوان یک سازه روانی- اجتماعی، در بازه‌های زمانی کوتاه مدت دستخوش تغییرات بنیادین نمی‌شود و تورم نیز به عنوان یک پدیده کلان، اثرات تدریجی و انباشتی بر نگرش‌ها و رفتارهای فردی بر جای می‌گذارد. بنابراین، برای شناسایی دقیق پویایی این رابطه، داده‌های پانل (طولانی مدت) ضروری است. با این حال، پژوهش حاضر به دلیل محدودیت‌های اجرایی و عدم دسترسی به داده‌های پانل، از داده‌های مقطعی یک ساله استفاده می‌کند. این امر به معنای نادیده گرفتن پویایی رابطه نیست بلکه به آن معناست که یافته‌های این مطالعه صرفاً همبستگی شرطی را در یک مقطع زمانی نشان می‌دهد و نمی‌تواند ادعای علیت پویا داشته باشد.^۳

۵. متغیرهای پژوهش و تعریف عملیاتی آن‌ها

متغیرهای این پژوهش به سه دسته تقسیم می‌شوند:

الف) **متغیر وابسته: دینداری.** دینداری به عنوان یک سازه چندبعدی در نظر گرفته شده است. برای عملیاتی سازی آن، از پرسشنامه سنجش دینداری در ایران اثر شجاعی زند (۱۳۸۴) استفاده شد. این پرسشنامه با اقتباس از مدل پنج بعدی گلاک و استارک (۱۹۶۵) و بومی سازی آن برای جامعه ایران، شامل ابعاد پنج گانه اعتقادی، مناسکی، تجربی، دانشی و پیامدی است و گویه‌های پرسشنامه براساس مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت (از کاملاً موافق = ۵ تا کاملاً مخالف = ۱) نمره گذاری شدند. نمره کل دینداری از مجموع نمرات تمامی ابعاد به دست آمد.

ب) **متغیر مستقل اصلی: تورم.** نرخ تورم برای هر پاسخ‌دهنده براساس نرخ تورم سالانه استان محل سکونت تعریف شده است. داده‌های تورم استانی از گزارش‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران استخراج شد. بنابراین، به دلیل تفاوت نرخ تورم بین دو استان، این متغیر از تغییرپذیری لازم برای تحلیل برخوردار است. با این حال،

1. Events Per Variable - EPV

۲. در بخش نتیجه‌گیری، محدودیت‌های ناشی از روش نمونه‌گیری تصریح خواهد شد.

۳. این محدودیت به صراحت در بخش محدودیت‌ها تصریح شده و پیشنهاد شده است که پژوهش‌های آتی با داده‌های پانل، این رابطه را به صورت پویا آزمون کنند.

تفاوت در تورم ادراکی^۱ که ممکن است تحت تأثیر ویژگی‌های فردی باشد، به عنوان یکی از محدودیت‌های مطالعه در نظر گرفته شده که در بخش نتیجه‌گیری به آن اشاره خواهد شد.

ج) **متغیرهای کنترل**. برای کاهش تورش متغیرهای حذف‌شده و کنترل عوامل زمینه‌ای مؤثر بر دینداری، متغیرهای زیر به مدل وارد شدند:

- درآمد ماهانه خانوار: برحسب میلیون تومان، به صورت پیوسته
- تحصیلات: در هفت سطح (۱=ابتدایی، ۲=سیکل، ۳=دیپلم، ۴=لیسانس، ۵=فوق لیسانس، ۶=دکتری، ۷=فوق دکتری)
- شغل: در ۱۶ گروه شغلی کدگذاری شده و به صورت پیوسته وارد مدل شد.^۲
- سن: برحسب سال، به صورت پیوسته
- شهر: متغیر دامی^۳ با کد ۰ برای تهران و ۱ برای کاشان، به منظور کنترل تفاوت‌های زمینه‌ای بین دو شهر

۱-۵. ابزار سنجش: روایی و پایایی

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، پرسشنامه سنجش دینداری شجاعی زند (۱۳۸۴) بود. این پرسشنامه به دلیل بومی بودن و تناسب با فرهنگ دینی جامعه ایران انتخاب شد. شجاعی زند با نقد مدل‌های وارداتی، مدلی چندلایه ارائه می‌دهد که در آن ابعاد دینداری با وجوه دین (معرفتی، عاطفی، عملی) و ابعاد وجودی انسان (ذهن، روان، تن) پیوند می‌خورد و از روایی محتوایی بالایی برخوردار است. برای اطمینان از روایی صوری، پرسشنامه در اختیار متخصصان حوزه اقتصاد اسلامی و جامعه‌شناسی دین قرار گرفت و اصلاحات لازم (در حد تعدیل برخی گویه‌ها) اعمال شد. برای سنجش پایایی، پرسشنامه در یک مطالعه مقدماتی بر روی ۳۰ نفر از جامعه هدف اجرا و ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شد. مقدار این ضریب برای کل پرسشنامه ۰/۸۷ به دست آمد که نشان‌دهنده همسانی درونی بسیار مطلوب ابزار است. همچنین ضریب آلفا برای ابعاد پنجگانه بین ۰/۷۹ تا ۰/۹۱ قرار داشت که همگی بالاتر از حداقل قابل قبول (۰/۷) هستند.

۲-۵. مدل اقتصادسنجی و توجیه انتخاب آن

با توجه به دوجویی بودن متغیر وابسته (دیندار=۱، غیردیندار=۰)، استفاده از مدل‌های رگرسیون خطی معمول (OLS) با مشکلاتی نظیر ناهمسانی واریانس، احتمال پیش‌بینی خارج از دامنه [۰،۱] و آریبی در برآوردها مواجه است. از این رو، از مدل‌های رگرسیون پروبیت و لاجیت^۴ که برای متغیرهای وابسته محدود طراحی شده‌اند، استفاده می‌شود. برای انتخاب بین این دو مدل، معیارهای زیر مورد بررسی قرار گرفت:

1. Perceived Inflation

۲. کدگذاری مشاغل در این پژوهش مبتنی بر طبقه‌بندی استاندارد ISCO-08 سازمان بین‌المللی کار است. اگرچه این سیستم دارای ۱۰ گروه اصلی است، در پژوهش حاضر به دلیل تفکیک‌پذیری بیشتر و تناسب با بازار کار ایران، ۱۶ گروه شغلی براساس ترکیبی از گروه‌های اصلی و زیرگروه‌های آن تعریف شده‌اند.

3. Dummy

4. Logit

- (۱) ماهیت توزیع باقیمانده‌ها: بررسی اولیه داده‌ها نشان داد که باقیمانده‌های مدل پروبیت، تطابق بهتری با توزیع نرمال استاندارد دارند.
 - (۲) معیارهای اطلاعاتی آکائیک^۱ و شوارتز^۲: هر دو مدل برآورد و مقادیر مقایسه شدند. مقادیر پایین‌تر این معیارها برای مدل پروبیت نسبت به مدل لاجیت نشان‌دهنده برازش بهتر مدل پروبیت بود.
 - (۳) سهولت تفسیر: اگرچه هر دو مدل نتایج مشابهی ارائه می‌دهند اما در مطالعات اقتصاد دین و دسترسی به نرم‌افزارهای تخصصی، کار با مدل پروبیت آسان‌تر است.
- مدل پروبیت یک مدل رگرسیونی برای متغیرهای وابسته باینری^۳ است که از تابع توزیع تجمعی^۴ یک توزیع نرمال استاندارد برای مدل‌سازی احتمال رویداد یک حادثه استفاده می‌کند. این مدل در اقتصادسنجی، آمار و علوم اجتماعی برای تحلیل داده‌های کیفی کاربرد گسترده‌ای دارد (Wooldridge, 2019).
- فرض کنید متغیر وابسته y یک متغیر باینری باشد که مقدار ۱ را در صورت وقوع حادثه و ۰ را در غیر این صورت می‌گیرد. مدل پروبیت به صورت زیر تعریف می‌شود (Greene, 2018).

$$P(y = 1|x) = \Phi(x \beta)$$

Φ : تابع توزیع تجمعی (CDF) توزیع نرمال استاندارد

x : بردار متغیرهای توضیحی

β : بردار پارامترهای مدل

در مدل پروبیت، برای برآورد پارامترهای β ، از روش حداکثر درستنمایی^۵ استفاده می‌شود. با حل مسئله بهینه‌سازی، برآورد گر β^* (بتا هت) محاسبه می‌شود.

۳-۵. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های گردآوری‌شده با استفاده از نرم‌افزار EViews مورد تحلیل قرار گرفتند. مراحل تحلیل به ترتیب زیر انجام شد:

- (۱) آمار توصیفی: محاسبه شاخص‌های مرکزی و پراکندگی (میانگین، میانه، انحراف معیار، چولگی و کشیدگی) برای تمامی متغیرها.
- (۲) بررسی نرمال بودن متغیرها: با استفاده از آزمون جاک-برا^۶ برای اطمینان از عدم نیاز به تبدیل متغیرها.
- (۳) برآورد مدل پروبیت: با روش حداکثر درستنمایی
- (۴) محاسبه اثرات نهایی: برای تفسیر اقتصادی ضرایب
- (۵) آزمون‌های تشخیصی:

1. AIC
2. BIC
3. Binary
4. CDF
5. MLE
6. Jarque-Bera

- آزمون همخطی چندگانه^۱: با محاسبه عامل تورم واریانس (VIF). مقادیر VIF کمتر از ۵ نشان‌دهنده نبود همخطی شدید است.

- آزمون همسانی واریانس^۲: با بررسی نمودار پراکندگی باقیمانده‌ها در مقابل مقادیر پیش‌بینی شده.

- آزمون نیکویی برازش: با استفاده از آماره LR^3 و R^2 مک‌فادن^۴

بنابراین برای بیان تابع دینداری براساس مدل گلاک و استارک (۱۹۶۵)، می‌توانیم تابع دینداری را به صورت یک تابع ضمنی^۵ بین متغیرهای دینداری و تورم بدون حل صریح برای یکی از متغیرها، تعریف کنیم. در این حالت، تابع به صورت یک معادله چندمتغیره نشان داده می‌شود که ارتباط پیچیده‌تر بین ابعاد دینداری و تورم را مدل می‌کند. تابع ضمنی عمومی می‌تواند به شکل زیر باشد:

$$F(R, I, Y, X, w, \theta) = 0$$

R: دینداری (تابعی از ابعاد پنج‌گانه)

I: تورم

Y: درآمد خانوار

X: بردار متغیرهای کنترل (سن، تحصیلات، شغل، شهر)

w: بردار وزن‌های ابعاد دینداری

θ : پارامترهای مدل (مقادیری که از داده برآورد می‌شوند)

برای سادگی، فرض می‌کنیم که $w=1$ است. یعنی تمام ابعاد دینداری دارای اهمیت یکسان هستند. حال می‌توان برای بررسی رابطه درآمد خانوار و دینداری، از مدل رگرسیونی استفاده کرد:

$$R_i = \alpha + \beta_1 I_i + \beta_2 Y_i + \gamma X_i + \varepsilon_i$$

I_i : نرخ تورم

Y_i : درآمد خانوار

X_i : متغیرهای کنترل (سن، تحصیلات، شغل، شهر)

β_1 : ضریب تأثیر تورم بر دینداری

در این مدل رگرسیونی، اگر $\beta > 0$ باشد، بدین معنی است که افزایش تورم موجب تقویت و افزایش دینداری می‌شود و اگر $\beta < 0$ باشد، یعنی با افزایش تورم، دینداری کاهش می‌یابد.

۵-۴. محدودیت‌های روش شناختی

پژوهش حاضر با محدودیت‌های روش شناختی زیر مواجه است که در تفسیر یافته‌ها باید مدنظر قرار گیرند:

1. Multicollinearity
2. Homoscedasticity
3. Likelihood Ratio
4. McFadden
5. Implicit Function

۱) مقطعی بودن داده‌ها: داده‌ها در یک مقطع زمانی جمع‌آوری شده‌اند لذا امکان بررسی تغییرات در طول زمان و شناسایی روابط علی قوی وجود ندارد.

۲) مسئله درون‌زایی: احتمال رابطه دوطرفه بین تورم و دینداری یا تأثیر متغیرهای مشاهده‌نشده (مانند دینداری والدین، سرمایه اجتماعی) بر نتایج وجود دارد. اگرچه از تورم کلان (که کمتر تحت تأثیر ویژگی‌های فردی است) استفاده شد و متغیرهای کنترل متعددی وارد مدل گردید اما این مسئله به‌طور کامل قابل رفع نیست.

۳) نمونه‌گیری در دسترس: هرچند حجم نمونه نسبتاً مناسب است اما روش نمونه‌گیری غیرتصادفی، تعمیم نتایج به کل جامعه ایران را با احتیاط مواجه می‌سازد.

۴) تفاوت تورم رسمی و ادراکی: استفاده از نرخ تورم رسمی به جای تورم ادراکی (که ممکن است اثر قوی‌تری بر رفتار داشته باشد)، یکی دیگر از محدودیت‌های این مطالعه است. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی این دو نوع تورم مقایسه شوند.

درعین‌حال، این محدودیت‌ها مسیرهایی را برای پژوهش‌های آتی روشن می‌سازند که در بخش نتیجه‌گیری به آن‌ها اشاره خواهد شد.

۵-۵. محدودیت بنیادین در شناسایی اثر علی تورم

داده‌های این پژوهش مقطعی و متعلق به یک سال (۱۴۰۴) است. میانگین نرخ تورم در نمونه ۳۳٪ با انحراف معیار ۰/۰۱ بود به‌طوری که بیش از ۹۵٪ پاسخ‌دهندگان در بازه ۳۱ تا ۳۵ درصد تورم قرار داشتند. این تغییرپذیری بسیار اندک، شناسایی اثر علی تورم را با دشواری مواجه می‌سازد زیرا مدل رگرسیونی نمی‌تواند به‌درستی سهم تورم را از تفاوت‌های فردی جدا کند. بنابراین ادعای علیت قوی نداریم و یافته‌های این مطالعه به‌عنوان همبستگی شرطی با پشتوانه نظری قوی ارائه می‌شوند. پژوهش‌های آینده با داده‌های پانل یا استفاده از تورم ادراکی می‌توانند مسئله علیت را دقیق‌تر بررسی کنند.

علاوه‌براین، احتمال درون‌زایی به‌دلیل همبستگی بین تورم استانی با متغیرهای مشاهده‌نشده (مانند کیفیت نهادها، سرمایه اجتماعی، کارآمدی دولت محلی) وجود دارد. اگرچه استفاده از تورم در سطح استان (و نه فرد) تا حدی معکوس علیت را کاهش می‌دهد اما این مسئله به‌طور کامل قابل رفع نیست. بنابراین نتایج به‌عنوان همبستگی شرطی تلقی می‌شوند.

همچنین این پژوهش صرفاً تفاوت‌های بین دو شهر تهران و کاشان را از طریق متغیر دامی کنترل کرده است. باین‌حال، تفاوت‌های فرهنگی، اجتماعی و نهادی عمیق‌تری بین استان‌های ایران وجود دارد که ممکن است بر دینداری تأثیر بگذارند و در این مطالعه کنترل نشده‌اند. این مسئله یکی از محدودیت‌های اساسی پژوهش است و در تعمیم‌پذیری نتایج باید مدنظر قرار گیرد.

۵-۶. محدودیت بنیادین در استنتاج علی با داده‌های مقطعی

داده‌های این پژوهش مقطعی و متعلق به یک سال (۱۴۰۴) است. دینداری به عنوان یک سازه روانی-اجتماعی، در بازه‌های زمانی کوتاه مدت دستخوش تغییرات بنیادین نمی‌شود و تورم نیز به عنوان یک پدیده کلان، اثرات تدریجی و بلندمدت بر رفتارهای فردی بر جای می‌گذارد. از این رو، داده‌های مقطعی یک ساله امکان تمایز علیت از همبستگی را فراهم نمی‌آورند. یافته‌های این مطالعه صرفاً نشان‌دهنده همبستگی منفی شرطی میان تورم و دینداری است و هرگونه تعبیر علی باید با احتیاط کامل صورت پذیرد. پژوهش‌های آینده با داده‌های پانل یا سری‌های زمانی طولانی‌تر می‌توانند به مسئله علیت نزدیک‌تر شوند.

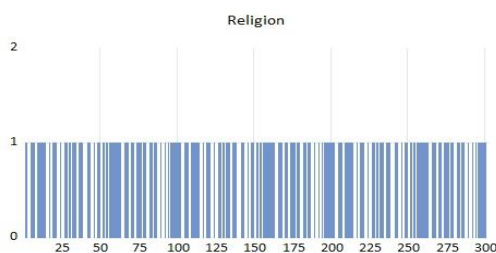
۶. یافته‌های تحقیق

جدول ۲. آمار توصیفی متغیرهای پژوهش (n=300)

متغیر	میانگین $\pm$ انحراف معیار	میان	دامنه (کمینه- بیشینه)	چولگی	کشدگی	آزمون نرمالیتی
دینداری	۰/۶۲ $\pm$ ۰/۴۹	۱/۰۰	۰-۱	-۰/۴۹	۱/۲۴	(p=۰/۰۰۰) ۵۰/۷۵
درآمد	۲۴/۱۱ $\pm$ ۹/۷۷	۲۵/۰۰	۵-۵۰	۰/۲۶	۲/۵۸	(p=۰/۰۵۸) ۵/۶۹
تورم	۰/۳۳ $\pm$ ۰/۰۱	۰/۳۲	۰/۳۲-۰/۳۵	۰/۸۷	۱/۷۶	(p=۰/۰۰۰) ۵۷/۲۶
شغل ^۱	۶/۱۵ $\pm$ ۳/۷۶	۷/۰۰	۱-۱۶	۰/۲۴	۲/۰۴	(p=۰/۰۰۱) ۱۴/۲۹
تحصیلات ^۲	۳/۴۳ $\pm$ ۱/۳۷	۴/۰۰	۱-۷	-۰/۳۴	۲/۶۸	(p=۰/۰۳۲) ۶/۸۸
سن	۴۲/۹۳ $\pm$ ۱۳/۹۲	۴۴/۵۰	۲۰-۷۸	۰/۰۹	۲/۱۶	(p=۰/۰۱۰) ۹/۱۷
شهر	۰/۵۲ $\pm$ ۰/۵۰	۱/۰۰	۰-۱	-۰/۰۸	۱/۰۱	-

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نمودار ۲. توزیع فراوانی دینداری در نمونه پژوهش^۳ (کدگذاری ۱= دیندار و ۰= غیردیندار)

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۱. شغل در این پژوهش به صورت عددی وارد شده است. مشاغل گوناگون دسته‌بندی شده و به هر یک عدد تعلق گرفت.
۲. تحصیلات در این پژوهش به صورت عددی وارد شده است. (ابتدایی (۱)، سیکل (۲)، دیپلم (۳)، لیسانس (۴)، فوق لیسانس (۵) و دکتری (۶))
۳. نمودار توزیع فراوانی متغیر دینداری که براساس کدگذاری دوتایی (۱= دیندار، ۰= غیردیندار) ترسیم شده است، نشان می‌دهد که از مجموع ۳۰۰ نمونه مورد بررسی، تعداد پاسخ‌دهندگان دیندار (مقدار ۱) به مراتب بیشتر از تعداد غیردینداران (مقدار ۰) است. برآورد دقیق از نمودار حاکی از آن است که حدود ۱۸۰ تا ۱۹۰ نفر (معادل تقریبی ۶۰-۶۳ درصد) در طبقه دیندار و حدود ۱۱۰ تا ۱۲۰ نفر (معادل تقریبی ۳۷-۴۰ درصد) در طبقه غیردیندار قرار گرفته‌اند.

جدول ۳. نتایج مدل پروبیت برای تحلیل عوامل مؤثر بر دینداری

متغیر	ضریب	خطای استاندارد	آماره Z	P-value
شغل	-۰/۳۳	۰/۰۲۴	-۱/۴۱۱	۰/۱۵۸
تورم	-۷۴/۶۰۳	۷/۲۹۶	-۱۰/۲۹۶	۰/۰۰۰
درآمد	۰/۰۲۱	۰/۰۱۱	۱/۸۹۴	۰/۰۵۸
تحصیلات	۰/۲۹۰	۰/۰۷۵	۳/۸۷۳	۰/۰۰۰
سن	۰/۰۱۱	۰/۰۰۸	۱/۴۵۵	۰/۱۴۶
شهر (تهران: ۰؛ کاشان: ۱) ^۱	-۰/۰۰۷	۰/۱۹۸	-۰/۰۳۳	۰/۹۷۴
ثابت (C)	۲۳/۱۹۷	۲/۲۹۳	۱۰/۱۱۴	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۴. معیارهای برازش مدل^۲

شاخص	مقدار
تعداد مشاهدات	۳۰۰
آماره LR	۱۶۳/۱۱۱
احتمال آماره LR	۰/۰۰۰
R ² مک‌فادن	۰/۴۰۹
معیار آکائیک	۰/۸۲۴
درجه آزادی	۵
تابع درست‌نمایی	-۱۱۷/۶۶۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

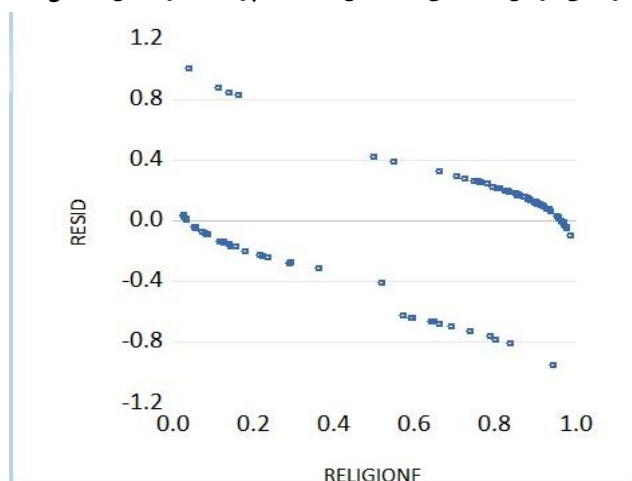
جدول ۵. نتایج آزمون عامل تورم واریانس^۳ (VIF) برای تشخیص همخطی بین متغیرهای مستقل

متغیر	واریانس (Uncentered)	VIF(Centered)
شغل	۳/۷۶۶	۱/۰۲۲
درآمد	۷/۸۱۹	۱/۰۹۹
تحصیلات	۸/۱۸۹	۱/۱۲۱
سن	۱۲/۶۴۸	۱/۲۰۰
شهر	۰/۰۴	۱/۰۱
عرض از مبدأ (C)	۳۰/۶۲۱	NA

مأخذ: یافته‌های پژوهش

۱. به منظور کنترل تفاوت‌های زمینه‌ای بین دو شهر تهران و کاشان، متغیر دامی شهر به مدل اضافه شد. نتایج نشان داد که این متغیر تأثیر معناداری بر دینداری ندارد. اضافه شدن این متغیر تغییری در ضرایب و معناداری سایر متغیرها ایجاد نکرد که حاکی از ثبات نتایج در دو شهر مورد بررسی است.
۲. معیارهای برازش مدل در جدول ۴ حاکی از کیفیت مناسب برآوردها است به طوری که آماره LR (۱۶۳/۱۱۱) با p-value صفر نشان از معناداری کلی مدل دارد و R² مک‌فادن (۰/۴۰۹) بیانگر آن است که متغیرهای مستقل مدل قادر به تبیین حدود ۴۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته هستند.
۳. برای اطمینان از نبود مشکل همخطی چندگانه بین متغیرهای مستقل مدل، آزمون عامل تورم واریانس (VIF) انجام شد. نتایج این آزمون که در جدول ۵ ارائه شده است، نشان می‌دهد که مقادیر VIF متمرکز (Centered VIF) برای تمامی متغیرهای مستقل مدل در محدوده ۱۰۰ تا ۱۰۲۰۰ قرار دارد. از آنجاکه تمامی این مقادیر به طور قابل ملاحظه‌ای پایین‌تر از آستانه استاندارد (۵) هستند، می‌توان نتیجه گرفت که هیچ‌گونه همخطی چندگانه معناداری بین متغیرهای مستقل مدل وجود ندارد.

نمودار ۳. بررسی فرض همسانی واریانس در مدل پروبیت براساس تحلیل باقیمانده‌ها^۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش

جدول ۶. اثرات نهایی مدل پروبیت بر احتمال دینداری

متغیر	اثر نهایی ($\partial P/\partial X$)	انحراف معیار	آماره Z	P-value
درآمد	۰/۰۰۷۸	۰/۰۰۴۱	۱/۸۹۴	۰/۰۵۸
تحصیلات	۰/۱۰۹۶	۰/۰۲۸۳	۳/۸۷۳	۰/۰۰۰
شغل	-۰/۰۱۲۶	۰/۰۰۸۹	-۱/۴۱۱	۰/۱۵۸
سن	۰/۰۰۴۱	۰/۰۰۲۸	۱/۴۵۵	۰/۱۴۶
تورم	-۲۸/۲۰۰	۲/۷۵۸	-۱۰/۲۲۵	۰/۰۰۰
شهر	-۰/۰۰۲۵	۰/۰۷۴۸	-۰/۰۳۳	۰/۹۷۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج آزمون‌های استحکام در جدول ۷ نشان می‌دهد که با جایگزینی مدل پروبیت با لاجیت، استفاده از لگاریتم تورم و حذف مشاهدات پرت، ضریب تورم در تمام مشخصات جایگزین منفی و معنادار باقی می‌ماند ($p < ۰/۰۱$). جمله تعاملی تورم و تحصیلات از لحاظ آماری معنادار نبود ($p = ۰/۴۲۳$) که حاکی از عدم ناهمگنی اثر تورم بر حسب تحصیلات است. بنابراین یافته اصلی پژوهش از استحکام قابل قبولی برخوردار است.

۱. نمودار ۳، نمودار پراکندگی باقیمانده‌های مدل در مقابل مقادیر پیش‌بینی شده، نشان می‌دهد که نقاط به صورت تصادفی حول محور صفر پراکنده شده‌اند و هیچ الگوی سیستماتیک مشخصی مشاهده نمی‌شود. این الگوی تصادفی در پراکندگی باقیمانده‌ها حاکی از آن است که فرض همسانی واریانس در مدل پروبیت برآورد شده برقرار است. نبود ناهمسانی واریانس در مدل، بر اعتبار برآوردهای صورت گرفته تأکید دارد و نشان می‌دهد که دقت مدل در سطوح مختلف متغیر وابسته یکسان است. این نتیجه‌گیری، قابلیت اتکای ضرایب برآورد شده و تفسیرهای مبتنی بر مدل را تقویت می‌نماید.

جدول ۷. آزمون‌های استحکام مدل پروبیت (Robustness Checks)

آزمون	تغییرات اعمال شده	ضریب (خطای استاندارد)	اثر نهایی	P-value
مدل پایه	-	-۷۴/۶۰۳ (۷/۲۹۶)	-۲۸/۲۰	۰/۰۰۰
جایگزینی مدل	لاجیت به جای پروبیت	-۱۲۱/۵۰۰ (۱۹/۸۰۰)	-۲۶/۷۰	۰/۰۰۰
تغییر تعریف تورم	لگاریتم طبیعی تورم	-۷/۸۲۰ (۳/۲۱۰)	۱-۷/۸۲	۰/۰۰۱
حذف مشاهدات پرت	حذف ۵٪ انتهایی نمره دینداری	-۷۳/۱۰۰ (۷/۴۵۰)	-۲۷/۹۰	۰/۰۰۰
جمله تعاملی	افزودن تورم × تحصیلات ^۲	-۱/۲۳۰ (۵/۴۷۰)	-	۰/۴۲۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش

برای اطمینان از اینکه اثر منفی تورم بر دینداری مستقل از تفاوت‌های بین دو شهر تهران و کاشان است، مدل پروبیت در دو شکل برآورد شد: (الف) بدون متغیر شهر و (ب) با متغیر دامی شهر (تهران=۱، کاشان=۰). نتایج نشان داد که ضریب تورم در مدل بدون شهر برابر $-۷۴/۶۰۰$ ($p=۰/۰۰۰$) و در مدل با شهر برابر $-۷۴/۶۰۳$ ($p=۰/۰۰۰$) است. متغیر شهر خود در مدل دوم معنادار نبود ($p=۰/۹۷۴$). این یافته حاکی از آن است که اثر منفی تورم بر دینداری به تفاوت‌های زمینه‌ای بین دو شهر قابل نسبت نیست و نتایج از پایداری مکانی مناسبی برخوردار است. اثر نهایی تورم در مدل بدون شهر $-۲۸/۱۸$ درصد و در مدل با شهر $-۲۸/۲۰$ درصد برآورد شد که باز هم حاکی از ثبات نتایج است.

۷. بحث و تفسیر نتایج

۷-۱. تفسیر اقتصادی یافته‌ها

نتایج برآورد مدل پروبیت و اثرات نهایی نشان داد که متغیر تورم دارای اثر منفی و معنادار بر احتمال دینداری است. براساس اثر نهایی محاسبه‌شده در نقطه میانگین متغیرهای مستقل، افزایش یک واحد درصدی در نرخ تورم با کاهش $۲۸/۲$ واحد درصدی در احتمال پیش‌بینی‌شده دینداری همراه است. به عبارت دقیق‌تر، اگر فردی با ویژگی‌های متوسط را در نظر بگیریم، افزایش تورم از ۳۳ به ۳۴ درصد، احتمال دیندار طبقه‌بندی شدن او را حدود ۲۸ درصد (نسبت به حالت پایه) کاهش می‌دهد. این تفسیر با تعریف استاندارد اثرات حاشیه‌ای در مدل پروبیت سازگار است. برای درک بهتر این اندازه اثر، توجه به دو نکته ضروری است:

۱. برای مدل لگاریتم تورم، اثر نهایی همان ضریب است و به‌صورت کشش تفسیر می‌شود (درصد تغییر در احتمال دینداری به ازای یک درصد تغییر در تورم).

۲. در آزمون جمله تعاملی، ضریب، خطای استاندارد و P-value مربوط به جمله تعاملی $\text{inflation} \times \text{education}$ گزارش شده است. عدم معناداری این جمله ($p=۰/۴۲۳$) نشان می‌دهد که اثر تورم بر دینداری در سطوح مختلف تحصیلات تفاوت معناداری ندارد.

- بزرگی اثر: کاهش ۲۸/۲ درصدی احتمال دینداری در ازای افزایش یک درصدی تورم، تأثیری چشمگیر است. این بدان معناست که تورم نه یک متغیر حاشیه‌ای، بلکه یکی از مهم‌ترین تعیین‌کننده‌های سطوح دینداری در جامعه ایران محسوب می‌شود. با توجه به میانگین نرخ تورم در نمونه (۳۳٪)، تأثیر تجمعی آن بر دینداری در بلندمدت می‌تواند بسیار قابل توجه باشد.
- معناداری اقتصادی: این یافته، فرضیه اصلی پژوهش را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که بی‌ثباتی اقتصادی پیامدهای عمیق‌تر از حوزه اقتصاد بر جای می‌گذارد. دینداری به‌عنوان یک سرمایه معنوی و اجتماعی، در برابر شوک‌های کلان اقتصادی آسیب‌پذیر است.

در میان متغیرهای کنترل، تحصیلات (اثر نهایی: $p=0/000$ ، $0/1096$) و درآمد (اثر نهایی: $p=0/058$ ، $0/0078$) دارای اثر مثبت بر دینداری بودند. اثر مثبت تحصیلات نشان می‌دهد که آموزش، نه تنها موجب تضعیف دینداری نمی‌شود بلکه می‌تواند با تقویت شناخت دینی و درک عمیق‌تر از معارف اسلامی، به التزام عملی و اعتقادی بیشتر بیانجامد. اثر مثبت درآمد نیز اگرچه در مرز معناداری آماری قرار دارد، با این منطق سازگار است که رفع نیازهای اولیه، فرصت و آرامش بیشتری برای پرداختن به امور معنوی فراهم می‌آورد. متغیرهای سن و شغل اثر معناداری نشان ندادند.

۲-۷. مقایسه با ادبیات پژوهش

الف) مقایسه با مطالعات بین‌المللی اقتصاد دین: نتایج این مطالعه با یافته‌های سیلویوس و استودارد^۱ (۲۰۲۰) که رابطه منفی میان افزایش درآمد و حضور در مراسم مذهبی یافتند، هم‌راستا است. اگرچه آن‌ها بر «درآمد» و این پژوهش بر «تورم» متمرکز است اما هر دو مطالعه بر این نکته تأکید دارند که تغییر در وضعیت اقتصادی می‌تواند انگیزه‌ها و فرصت‌های مشارکت دینی را تحت تأثیر قرار دهد. ازسوی دیگر، یافته‌های باسر^۲ (۲۰۱۵) در اکوادور که رابطه مثبت درآمد و حضور در کلیسا را نشان داد، با نتایج ما در تضاد ظاهری قرار دارد. این تضاد را می‌توان براساس تفاوت در بافت نهادی و فرهنگی تبیین کرد. در جوامعی که دین کارکرد رفاهی و حمایتی قوی‌تری دارد، افزایش درآمد ممکن است توانایی مشارکت را افزایش دهد درحالی‌که در بافت ایران با تورم مزمن و فشار معیشتی گسترده، تورم بیش از آن که از کانال درآمد عمل کند، از کانال اضطراب و نااطمینانی بر دینداری اثر می‌گذارد. مطالعه بکورت^۳ (بی.تا) که شوک‌های اقتصادی را توضیح‌دهنده بخش قابل توجهی از تغییرات دینداری معرفی می‌کند، با منطق کلی پژوهش حاضر سازگار است و نشان می‌دهد دینداری در برابر نوسانات اقتصادی مصون نیست. همچنین پژوهش کرت و همکاران^۴ (۲۰۱۸) که به رابطه معکوس دینداری و مصرف پرداخته، اگرچه جهت علیت متفاوتی دارد اما بر پیوند عمیق میان حوزه اقتصاد و دین تأکید می‌کند.

1. Silveus, N. & Stoddard, C.

2. Buser, T.

3. Beckworth, D.

4. Kurt, D., et al.

ب) مقایسه با مطالعات داخلی: مطالعه قائمی اصل و لویی (۱۳۹۶) که با استفاده از داده‌های استانی، اثر منفی تورم بر مخارج مذهبی را نشان داد، نزدیک‌ترین پژوهش به مطالعه حاضر است. یافته ما، نتیجه آن پژوهش را در سطح فردی و با سنجش مستقیم دینداری چندبعدی تأیید و تعمیق می‌بخشد. نشان می‌دهیم که تورم نه تنها بر مخارج مذهبی (بعد پیامدی) بلکه بر احتمال کلی دینداری (شامل ابعاد اعتقادی، مناسکی، تجربی و دانشی) نیز اثر منفی دارد. این یافته با نتایج افراسیابی و بهارلوئی (۱۳۹۹) که تورم را زمینه‌ساز احساس «ابهام و بی‌هنجاری» در جوانان معرفی کردند، نیز همخوانی دارد. بی‌هنجاری و سردرگمی ناشی از فشار تورمی می‌تواند به تضعیف باورها و کاهش التزام دینی بیانجامد. همچنین پژوهش وصالی و همکاران (۱۴۰۰) که به «عقلانیت خیراندیش» در کنش اقتصادی دینداران اشاره دارد، نشان می‌دهد که دینداری می‌تواند به عنوان یک عامل تعدیل‌کننده در مواجهه با فشارهای اقتصادی عمل کند اما یافته ما نشان می‌دهد که در سطوح بالای تورم، این نقش تعدیل‌کننده نیز تضعیف می‌شود.

۸. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تحلیل تأثیر تورم بر دینداری فردی در چارچوب اقتصاد اسلامی و با استفاده از داده‌های پیمایشی ۳۰۰ خانوار و مدل اقتصادسنجی پروبیت انجام شد. در این بخش، ابتدا دستاوردهای نظری و تجربی مطالعه جمع‌بندی می‌شود سپس دلالت‌های سیاستی استخراج می‌گردد و در پایان، محدودیت‌های پژوهش و پیشنهادهایی برای تحقیقات آتی ارائه می‌شود.

۸-۱. جمع‌بندی و دستاوردهای پژوهش

یافته اصلی این پژوهش حاکی از همبستگی منفی و معنادار شرطی بین تورم و احتمال دینداری فردی است. با اذعان به محدودیت بنیادین ناشی از تغییرپذیری اندک تورم در داده‌های مقطعی یک‌ساله، الگوی مشاهده‌شده با دو مکانیسم نظری (هزینه-فرصت و مشروعیت‌زدایی) هماهنگ است به گونه‌ای که افزایش یک واحد درصدی نرخ تورم، احتمال دینداری را $28/2$ درصد کاهش می‌دهد. این نتیجه با کنترل متغیرهای تأثیرگذار (درآمد، تحصیلات، سن و شغل و شهر) و با استفاده از مدل پروبیت که برای متغیر وابسته دوجبهی مناسب‌ترین است، به دست آمده است. آزمون‌های تشخیصی (VIF، نمودار باقیمانده‌ها و معیارهای برازش) اعتبار نتایج را تأیید می‌کنند. دستاورد نظری این پژوهش را می‌توان در دو سطح خلاصه کرد:

- در سطح اقتصاد دین: مطالعه نشان داد که متغیر کلان تورم، مستقل از درآمد فردی، می‌تواند از دو کانال هزینه-فرصت و مشروعیت‌زدایی بر دینداری اثر بگذارد. این یافته، ادبیات موجود را که عمدتاً بر درآمد متمرکز بوده، گسترش می‌دهد.
- در سطح اقتصاد اسلامی: برای نخستین بار، یک مدل علی آزمون‌پذیر برای پیوند متغیرهای کلان اقتصادی با دینداری در چارچوب اقتصاد اسلامی ارائه شد. مفاهیم «غفلت» و «نقض عدالت» به عنوان مکانیسم‌های نظری تبیین‌کننده این رابطه معرفی و با شواهد تجربی پشتیبانی شدند.

دست‌آورد روش شناختی این پژوهش، تلفیق روش‌شناسی اقتصادسنجی با مبانی ارزشی اقتصاد اسلامی و استفاده از ابزار بومی سنجش دینداری (پرسشنامه شجاعی زند) است که روایی و پایایی مطلوبی از خود نشان داد.

۸-۲. دلالت‌های سیاستی

یافته‌های این پژوهش دلالت‌های مهمی برای سیاست‌گذاران اقتصادی و فرهنگی دارد:

- ۱) مهار تورم، یک اولویت فرهنگی-دینی: یافته‌های این مطالعه (با اذعان به محدودیت‌های علیتی) این فرضیه را تقویت می‌کند که کنترل تورم ممکن است پیامدهای مثبت غیرمستقیم بر سرمایه اجتماعی و معنوی داشته باشد. با این حال، این فرضیه نیازمند شواهد قوی‌تر (ترجیحاً از داده‌های پانل یا تورم ادراکی) است. در سطح سیاست‌گذاری می‌توان استدلال کرد که در صورت تأیید علیت در پژوهش‌های آینده، مهار تورم نه تنها یک ضرورت اقتصادی بلکه موضوعی با ابعاد اجتماعی و فرهنگی تلقی خواهد شد.
- ۲) عدالت محوری در سیاست‌گذاری اقتصادی: از آنجاکه یکی از کانال‌های اثرگذاری تورم بر دینداری، از طریق نقض عدالت است، طراحی بسته‌های حمایتی هدفمند برای اقشار کم‌درآمد که بیشترین آسیب را از تورم می‌بینند، می‌تواند اثر منفی آن بر دینداری را کاهش دهد. این بسته‌ها باید علاوه بر جبران کاهش قدرت خرید، به بازسازی اعتماد عمومی به نظام اقتصادی نیز بیانجامند.
- ۳) ترویج فرهنگ قناعت و پرهیز از اسراف: یافته مثبت تحصیلات بر دینداری نشان می‌دهد که آموزش و آگاهی بخشی می‌تواند نقش مؤثری در تقویت دینداری ایفا کند. ترویج فرهنگ قناعت، مصرف‌گرایی متعادل و پرهیز از اسراف (که خود از عوامل تورم در تحلیل اسلامی است) می‌تواند هم به کاهش تورم و هم به تقویت دینداری کمک کند.
- ۴) توجه به پیامدهای غیراقتصادی سیاست‌ها: این پژوهش بر ضرورت ارزیابی پیامدهای اجتماعی و فرهنگی سیاست‌های اقتصادی تأکید می‌کند. هرگونه سیاستی که به بی‌ثباتی اقتصادی دامن بزند، ممکن است هزینه‌های پنهانی در حوزه سرمایه اجتماعی و معنوی به دنبال داشته باشد که در محاسبات مرسوم نادیده گرفته می‌شود.

۸-۳. پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آتی

براساس یافته‌ها و محدودیت‌های این پژوهش، مسیرهای زیر برای تحقیقات آتی پیشنهاد می‌شود:

- ۱) مطالعات طولی (پانل): انجام پژوهش‌های طولی با پیگیری همان افراد در طول زمان می‌تواند امکان شناسایی روابط علی قوی‌تر و ردیابی تغییرات دینداری در مواجهه با نوسانات تورم را فراهم آورد.
- ۲) بررسی متغیرهای واسطه: پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، متغیرهای واسطه‌ای مانند احساس نابرابری، اعتماد اجتماعی، سرمایه روانی و اضطراب معیشتی اندازه‌گیری و وارد مدل شوند تا کانال‌های دقیق اثرگذاری تورم بر دینداری شناسایی گردد.

۳) مقایسه تورم رسمی و ادراکی: طراحی پژوهش‌هایی که هم‌زمان تورم رسمی و تورم ادراکی را اندازه‌گیری کنند، می‌تواند نشان دهد کدام یک اثر قوی‌تری بر دینداری دارد و آیا این اثر در گروه‌های اجتماعی مختلف متفاوت است.

۴) تعمیم به مناطق و گروه‌های دیگر: انجام مطالعات مشابه در مناطق روستایی، سایر شهرها و در میان گروه‌های سنی و تحصیلی مختلف، به اعتبار خارجی یافته‌ها می‌افزاید.

۵) پژوهش‌های ترکیبی: تلفیق روش‌های کمی و کیفی (مانند مصاحبه‌های عمیق با افرادی که دینداری آن‌ها در مواجهه با تورم تغییر کرده است) می‌تواند به درک عمیق‌تری از مکانیسم‌های اثرگذاری کمک کند.

۶) بررسی نقش سیاست‌های حمایتی: تحلیل این که آیا بسته‌های حمایتی دولت (مانند یارانه‌ها یا کمک‌های معیشتی) می‌تواند اثر منفی تورم بر دینداری را تعدیل کنند یا خیر، می‌تواند دلالت‌های سیاستی مهمی به همراه داشته باشد.

این پژوهش نشان داد که تورم به‌عنوان یک پدیده کلان اقتصادی، پیامدهای عمیقی فراتر از حوزه پول و قیمت‌ها دارد و می‌تواند سرمایه معنوی جامعه را مورد تهدید قرار دهد. یافته‌ها، ضرورت نگاه فرابخشی به سیاست‌گذاری اقتصادی را تأکید می‌کند؛ جایی که مهار تورم نه‌فقط یک هدف اقتصادی بلکه یک ضرورت فرهنگی و دینی تلقی می‌شود. امید است که نتایج این مطالعه، گامی هرچند کوچک در جهت درک بهتر پیوندهای پیچیده میان اقتصاد و دین و کمک به سیاست‌گذاری یکپارچه‌تر در جمهوری اسلامی ایران باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Alireza Pourfaraj
Sajjad Shahsavary

<http://orcid.org/0000-0002-2037-9375>
<http://orcid.org/0009-0007-6721-5742>

منابع

- افراسیابی، حسین و بهارلویی، مریم. (۱۳۹۹). پیامدهای تورم در زندگی روزمره جوانان طبقه پایین. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۴۴(۴)، ۲۳-۴۴. doi: 10.22108/jas.2020.118863.1771
- امرای، شهین. (۱۴۰۰). رابطه متقابل دین و اقتصاد از دیدگاه فقهی. *ریافت‌های نوین در مطالعات اسلامی*، ۸، ۱۷۹-۲۱۱.
- انصاری سامانی، حبیب. (۱۳۹۳). *ارتباط دینداری با رفتار اقتصادی - کاربردی از اقتصاد آزمایشگاهی: مطالعه رفتار اعتماد، مشارکت و انصاف*. رساله دوره دکتری، دانشکده علوم اقتصادی و اداری، دانشگاه مازندران.
- پورفرج، علیرضا، گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی و انصاری سامانی، حبیب. (۱۳۹۴). دینداری و رفتار اقتصادی؛ روش‌شناسی اقتصاد آزمایشگاهی برای مطالعه انسان اقتصادی اسلام. *مطالعات اقتصاد اسلامی*، ۷(۱۴)، ۳۳-۶۸. doi: 10.30497/ies.2015.1617
- ایری، سحر. (۱۳۹۴). *انتظارات و انررسی تورم: مطالعه موردی اقتصاد ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم اقتصادی و اداری.

- بابایی، امید، زاهدی مازندرانی، محمدجواد، ملکی، امیر و خطیبی، اعظم. (۱۴۰۲). تأثیر پایگاه اقتصادی-اجتماعی دینداری؛ فراتحلیل پژوهش‌های دینداری در دو دهه اخیر ایران. *اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۵ (۳۰)، ۱۲۷-۱۵۵. DOI: 10.30471/soci.2022.8722.1806
- شاکری، عباس و باقرپوراسکوئی، الناز. (۱۴۰۰). بررسی ماهیت تورم در اقتصاد ایران، رویکرد همدوسی موجکی. *پژوهش‌های اقتصادی ایران*، ۲۸ (۹۴)، ۴۷-۷۹. <https://doi.org/10.22054/ijer.2022.63350.1036>
- شجاعی زند، علیرضا. (۱۳۸۴). مدلی برای سنجش دینداری در ایران. *جامعه‌شناسی ایران*، ۶ (۱)، ۶۶-۳۴. doi: 20.1001.1.17351901.1384.6.1.3.7
- شجاعی زند، علیرضا. (۱۳۸۸). تعریف دین. *اندیشه دینی*، ۹ (۳۰)، ۱-۲۶. DOI: 10.22099/jrt.2013.1255
- طباطبائی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۸). *شیعه در اسلام*. قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- فتوره بنایی، امین. (۱۳۹۷). اقتصاد و اهمیت آن از دیدگاه دین اسلام. *پژوهشنامه مطالعات راهبردی در علوم انسانی و اسلامی*، ۲ (۱۳)، ۲۶۶-۲۵۳.
- فراهانی فرد، سعید. (۱۳۸۹). کارکرد اقتصادی دین اسلام (مطالعه موردی: تولید). *قیاسات*، ۱۵ (۵۶)، ۲۷-۵۰.
- فراهانی فرد، سعید. (۱۳۹۶). کارکرد اقتصادی دین اسلام؛ توزیع ثروت و درآمد. *قیاسات*؛ در حوزه فلسفه دین و کلام جدید، ۲۲ (۸۶)، ۱۲۸-۱۰۳.
- قائم‌اصل، مهدی و لویی، سحر. (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیر نرخ تورم و بیکاری بر مخارج مذهبی. *اقتصاد اسلامی*، ۱۷ (۶۸)، ۸۵-۶۵.
- قرآن کریم
- گیلک حکیم‌آبادی، محمدتقی. (۱۳۸۱). اقتصاد دینی و اقتصاد دین. *اقتصاد اسلامی*، ۸ (۷۲-۶۱).
- موسویان، سیدعباس. (۱۳۸۱). دین و اقتصاد. *اقتصاد اسلامی*، ۲ (۸)، ۳۷-۶۰.
- نوربخش، یونس. (۱۳۸۶). تحلیل جامعه‌شناختی از رابطه دین، فرهنگ با اقتصاد (با تأکید بر اسلام). *اقتصاد اسلامی*، ۷ (۲۸)، ۱۹۲-۱۶۵.
- وصالی، سعید، مومنی، فرشاد، ذکایی، محمدسعید و اسماعیلی، ساناز. (۱۴۰۰). دینداری و توفیق اقتصادی، تحلیل کیفی در بین توانگران تهرانی. *برنامه‌ریزی رفاه توسعه اجتماعی*، ۱۲ (۴۸)، ۳۵-۶۴.
- DOI: 10.22054/qjrd.2021.62760.2228
- وطن‌دوست، رضا. (۱۳۹۰). دینداری مطلوب، مفهوم، گستره و ابعاد آن از منظر قرآن و سنت. *پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ۱۷ (۸۹)، ۳۶-۳.
- هادوی‌نیا، علی‌اصغر. (۱۳۸۶). علم و دین در پرتو روش تفسیر موضوعی - علمی قرآن کریم (کاربرد آن در اقتصاد). *اندیشه دینی*، ۹ (۲۵)، ۲۱-۵۰. doi: 10.22099/jrt.2013.1291
- یوسفی، احمدعلی. (۱۳۸۶). روش ترکیب برای کشف آموزه‌های اقتصادی اسلام. *پژوهش و حوزه*، ۳۰ و ۳۱، ۱۷۸-۲۱۸.

References

- Afrasiabi, H. & Baharluoei, M. (2020). The consequences of the inflation in everyday life of low class youths. *Journal of Applied Sociology*, 31(4), 23-44. doi: 10.22108/jas.2020.118863.1771 [In Persian]
- Amraei, S. (2021). The mutual relationship between religion and economy from a jurisprudential perspective. *New Approaches in Islamic Studies*, 8, 179-211. [In Persian]
- Ansari Samani, H. (2014). *The relationship between religiosity and economic behavior: An application of experimental economics: A study of trust, participation, and fairness*

- behavior (Doctoral dissertation). Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran. [In Persian]
- Azzi, C. & Ehrenberg, R. (1975). Household allocation of time and church attendance. *Journal of Political Economy*, 83(1), 27-56 .doi: `10.1086/260305
- Babaei, O., Zahedi Mazanderani, M.J., Maleki, A. & KHatibi, A. (2024). The effect of socioeconomic status on religiosity (Meta-analysis of religiosity researches of the last two decades in Iran). *Islam & Social Sciences*, 15(30), 127-155. doi: 10.30471/soci.2022.8722.1806 [In Persian]
- Beckworth, D. (n.d.). The Dynamic Effect of Economic Shocks on Religiosity: Evidence from the Seventh-day Adventist Church. McCoy College of Business, Texas State University,
- Blau, B.M. (2017), Religiosity and the volatility of stock prices: a cross-country analysis. *Journal of Business Ethics*, 144, 609–621. <https://www.jstor.org/stable/45022192>
- Buser, T. (2015). The effect of income on religiousness. *American Economic Journal: Applied Economics*, 7(3), 178–95. doi: 10.1257/app.20140162
- Farahanifard, S. (2018). The economical function of the religion of Islam (the distribution of wealth and income). *QABASAT*, 22(86), 103-128. [In Persian]
- Farahani-Fard, S. (2010). The economic function of Islam (Case study: Production). *Qabasat*, 15(56), 27–50. [In Persian]
- Fatoureh Bonabi, A. (2018). Economy and its importance from the perspective of Islam. *Research Journal of Strategic Studies in Humanities and Islamic Sciences*, 2(13), 253–266. [In Persian]
- Ghaemi Asl, M. & Looe, S. (2017). The effects of inflation and unemployment on religious expenditure. *Islamic Economics*, 17(68), 65-85. [In Persian]
- Gilak Hakim-Abadi, M.T. (2002). Religious economics and the economics of religion. *Islamic Economics*, 8, 61–72. [In Persian]
- Glock, C. & Stark, R. (1965). *Religion and society in tension*. Chicago: Rand Mc Nally
- Greene, W.H. (2018). *Econometric analysis* (8th ed.). Pearson, (Chapter 18)
- Hadavinia, A.A. (2008). Science and religion through of the thematically- scientific interpretational method of Quran (application for economics). *Journal of Religious Thought*, 9(25), 21-50. doi: 10.22099/jrt.2013.1291 [In Persian]
- Iannaccone, L.R. (1990). Religious practice: A human capital approach. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 297-314. doi: `10.2307/1386460
- Iannaccone, L.R. (1992). Sacrifice and stigma: Reducing free-riding in cults, communes, and other collectives. *Journal of Political Economy*, 100(2), 271-291. doi: `10.1086/261816
- Iannaccone, L.R. (1998). Introduction to the economics of religion. *Journal of Economic Literature*, 36(3), 1465-1495. doi: `10.2307/2564806
- Iri, S. (2015). *Inflation expectations and inertia: A case study of Iran's economy* (Master's thesis). Faculty of Economic and Administrative Sciences, University of Mazandaran. [In Persian]
- Kurt, D., Inman, J.J. & Gino, F. (2018). Religious shoppers spend less money. *Journal of Experimental Social Psychology*, 78, 116-124. doi:10.1016/j.jesp.2018.03.019
- McCleary, R.M. & Barro, R.J. (2006). Religion and economy. *Journal of Economic Perspectives*, 20(2), 49-72. doi: `10.1257/jep.20.2.49
- Misztal, P. (2023). Theological dimension of price and inflation. *Journal of Rocznik Teologii Katolickiej*, 1, 203–213. DOI:10.15290/rtk.2023.22.12
- Mousavian, S.A. (2002). Religion and economy. *Islamic Economics*, 2(8), 37–60. [In Persian]
- Nourbakhsh, Y. (2008). Sociological analysis of relation between religion and cultural with economic (with emphasis on Islam). *Islamic Economics*, 7(28), 165-192. [In Persian]
- Oluwaseun, D.J., Ukozor, C.U. & Inyaka, G.A. (2024). Impact of inflation on curriculum implementation of Christian religious education in Nigerian schools. *American Journal of Religious, Culture, and Archaeological Studies*, 1(4), 23-30.

- Peduzzi, P., Concato, J., Kemper, E., Holford, T.R. & Feinstein, A.R. (1996). A simulation study of the number of events per variable in logistic regression analysis. *Journal of Clinical Epidemiology*, 49(12), 1373–1379. [https://doi.org/10.1016/s0895-4356\(96\)00236-3](https://doi.org/10.1016/s0895-4356(96)00236-3)
- Pourfaraj, A.R., Gilak Hakimabadi M.T. & Ansari Samani, H. (2015). Religiosity and economic behavior: methodology of experimental economics for homo economicus. *Islamic Economics Studies Bi-quarterly Journal*, 7(14), 33-68. doi: 10.30497/ies.2015.1617 [In Persian]
- Seror, A. (2018). A theory on the evolution of religious norms and economic prohibition. *Journal of Development Economics*, 134, 416-427. doi: 10.1016/j.jdeveco.2018.06.011
- Shakeri, A. & Bagherpour Oskouie, E. (2023). Nature of the inflation in Iranian economy: Wavelet coherence approach. *Iranian Journal of Economic Research*, 28(94), 47-79. <https://doi.org/10.22054/ijer.2022.63350.1036> [In Persian]
- Shojaeezand, A.R. (2009). Definition of religion. *Journal of Religious Thought*, 9(30), 1-26. doi: 10.22099/jrt.2013.1255 [In Persian]
- Shojaei Zand, A. (2005). A model for measuring religiosity in Iran. *Iranian Journal of Sociology*, 6(1), 34–66. doi: 20.1001.1.17351901.1384.6.1.3.7 [In Persian]
- Silveus, N. & Stoddard, C. (2020). Identifying the causal effect of income on religiosity using the Earned Income Tax Credit. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 178, 903-924. doi: 10.1016/j.jebo.2020.08.022
- Stoltzfus, J.C. (2011). Logistic regression: A brief primer. *Academic Emergency Medicine*, 18(10), 1099–1104. <https://doi.org/10.1111/j.1553-2712.2011.01185>.
- Tabatabai, S.M.H. (1999). *Shi'a in Islam*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- The Holy Quran [In Persian]
- Vatan-Doust, R. (2011). Desirable religiosity: Its concept, scope, and dimensions from the perspective of the Quran and Sunnah. *Islamic Social Research*, 17(89), 3–36. [In Persian]
- Vesali, S., Momeni, F., Zokaei, M.S. & Esmaeili, S. (2022). Religiosity and economic success (a qualitative analysis among the wealthy in Tehran). *Social Development & Welfare Planning*, 12(48), 35-64. <https://doi.org/10.22054/qjsd.2021.62760.2228> [In Persian]
- Wooldridge, J.M. (2019). *Introductory econometrics: A modern approach* (7th ed.), Cengage Learning. (Chapter 17)
- Yousefi, A.A. (2007). The method of synthesis for discovering the economic teachings of Islam. *Pazhuhesh va Howzeh*, 30 and 31, 178–218. [In Persian]

